

Predgovor

Za celovit prikaz in temeljito ovrednotenje figuralnih upodobitev, ki jih označujemo kot situlska umetnost, so bila odločilna 60. leta minulega stoletja in tedanji niz mednarodno organiziranih razstav na to temo od Padove preko Ljubljane do Dunaja. Razstave je namreč spremljalo obsežno raziskovalno in publicistično delo. S tem delom so arheologi situlsko umetnost na prostoru med Padom in Donavo po eni strani prvič sintetično ovrednotili, po drugi pa so jo širši javnosti odmevno umestili na zaslužno mesto najizvirnejšega dosežka tukajšnje železnodobne civilizacije. O situlski umetnosti so tedaj pisali veliki raziskovalci železne dobe iz Avstrije, Italije, Nemčije in Slovenije, med katerimi velja izpostaviti Giulio Fogolari, Otta-Hermanna Freya, Staneta Gabrovca, Jožeta Kastelica in Karla Kromerja. Ugotovitve teh preučevalcev so bile tedaj in so še danes odlična osnova za razumevanje podob situlske umetnosti. Na teh temeljih so nastale vse novejšje arheološke študije na to temo. Med njimi velja izpostaviti objave in komentarje izredno pomembne skupine situlskih spomenikov iz Novega mesta, ki jih je v 70. in 80. letih minulega stoletja napisal tedanji kustos novomeškega Dolenjskega muzeja Tone Knez. Prav tako je treba izpostaviti številne novosti, ki jih v novejšem času prinaša k preučevanju spomenikov situlske umetnosti ter socialnih in zgodovinskih okoliščin halštatske družbe nasploh profesorica na arheoloških oddelkih Univerze v Ljubljani in Svobodne univerze v Berlinu Biba Teržan. Povzetki in komentarji v katalogu pred Vami temeljijo na obsežnem publicističnem delu vseh navedenih. Spremni tekst k razstavnemu katalogu pa je vendarle potrebno razumeti kot poskus vrednotenja situlske umetnosti in kot poljuden esej, zbirko utrinkov ob posamičnih situlskih prizorih in njihovih kontekstih, ne pa kot niz trdno postavljenih trditev, ki naj držijo »za večno«. Temu so namenjene drugačne, čvrsteje argumentirane študije.

Za številne diskusije, podatke in nasvete, s katerimi sem se tako ali drugače okoristil pri pripravi kataloga, bi se rad zahvalil Poloni Bitenc, Draganu Božiču, Janezu Dularju, Mitji Guštinu, Ladu Jakši, Barbari Jerin, Petru Kosu, Borutu Križu, Idi Murgelj, Tomažu Nabergoju, Primožu Pavlinu, Andreju Preložniku, Marjeti Šašel Kos, Sneži Tecco Hvala, Borku Tepini, Bibi Teržan, Gojku Tici, Nevi Trampuž Orel, predvsem pa Romanu Hribarju, Miranu Pflaumu in Vesni Svetličič. Predmete za razstavo so poleg matičnega Narodnega muzeja Slovenije prispevali Dolenjski muzej iz Novega mesta, Mestni muzej iz Ljubljane, Naturhistorischesmuseum iz Dunaja in Museum für Vor- und Frühgeschichte iz Berlina. Posebna zahvala za to gre tamkajšnjim kustosom Borutu Križu, Ireni Šinkovec, Antonu Kernu in Manfredu Nawrothu. V zaključku kataloga so posebej predstavljeni spomeniki situlske umetnosti, ki jih nismo uspeli prikazati na razstavi. Njena prvotna ambicija je bila namreč prikazati in ovrednotiti vse spomenike situlske umetnosti iz Slovenije. Razlog za to pomanjkljivost je predvsem v izredno kratkem roku, ki je potekel med odločitvijo za razstavo in njenim odprtjem, in v prekratnem času za korektno izpeljavo vseh izposoj. Če drži, da odsotnost nekaterih predmetov do določene mere krni celovitost prikazanega na razstavi, pa si obetamo, da z njihovim ilustriranim prikazom na koncu kataloga to pomanjkljivost odpravljamo.

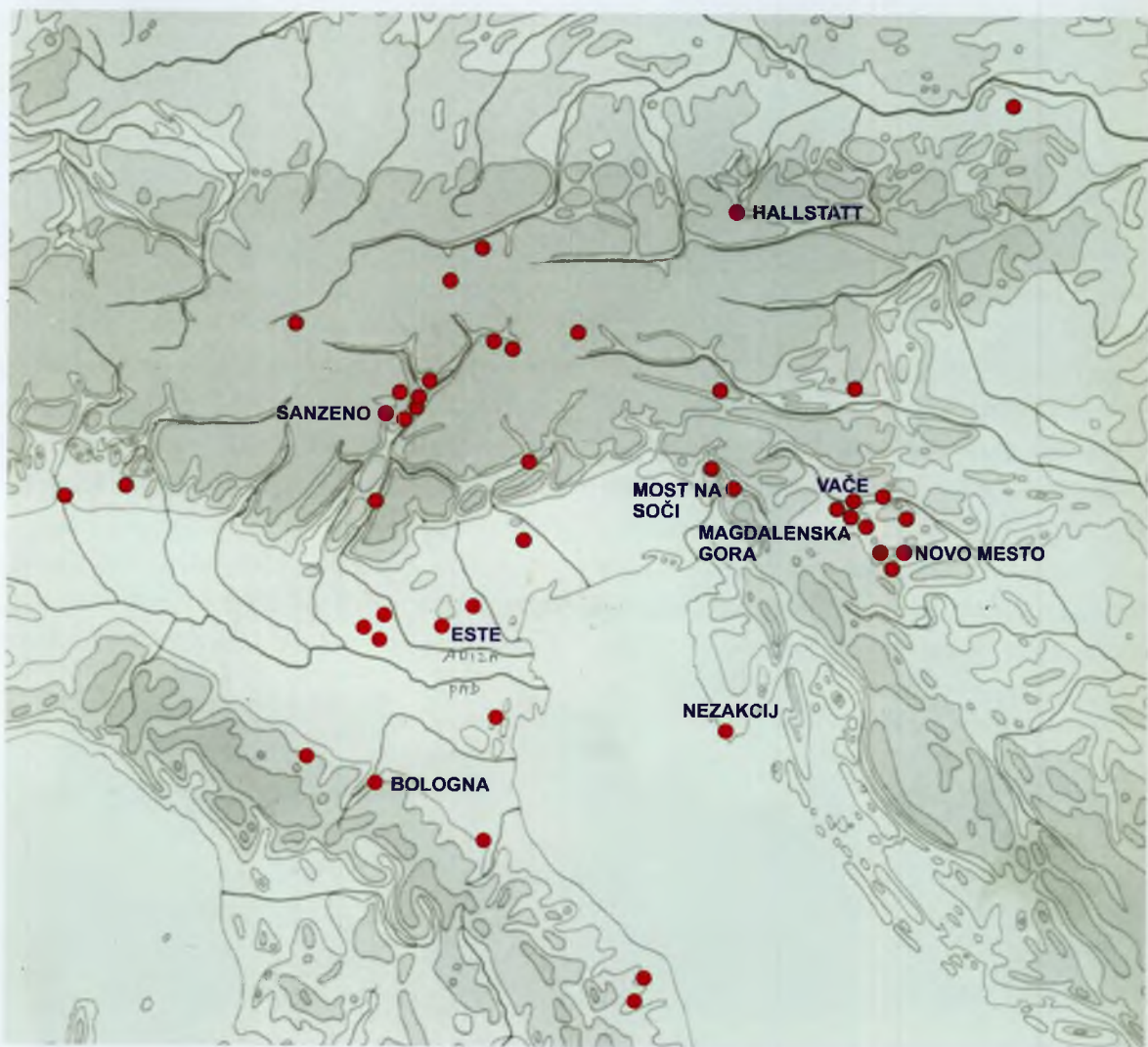
Uvod

...
*Najprej loti se štita, velikega, močne obrane,
 zgladi površino vršino, okoli zapogne obod mu,
 trojnat, svetlo lesketav, a z njega srebrno oprto.
 Pet plasti je na štitu: v sleherno vdelal je mojster
 množico živih podob, klepaje z izvedenim umom.*
 Iliada, XVIII, 478-482 (prevod A. Sovre).

Tako – nam poroča Homer – je Hefajst, kovaški in torevtski mojster med bogovi, začel z izdelavo in okraševanjem štita za grškega junaka Ahila. Predstavljamo si

in iztolčevanja podob v bronasti pločevini. V istem ali le malo kasnejšem času so svojevrstne umetne prizore v bronaste izdelke upodabljali mojstri tudi pri nas, na prostoru južno in vzhodno od Alp. Ker so pogosto vrezani in iztolčeni v bronaste vedrice za pijačo – t.i. situle, se je za te izdelke v sodobnem arheološkem besednjaku uveljavil izraz situlska umetnost.

Z izrazom situlska umetnost torej označujemo najstarejšo množično figuralno upodabljanje v pozni prazgodovini na slovenskem prostoru in v njegovi okolici. V starejši železni dobi je bilo razširjeno ob severnem obrobju Jadranskega morja, od

Slika 1. Razprostranjenost spomenikov situlske umetnosti (po Capuis 2001).

lahko, da je slavní grški epik Hefajstovo dejavnost opisal po zgledu egejskih mojstrov svojega časa. Niso pa bili mojstri iz egejskega prostora edini večji umetelnega vrezovanja

najsevernejšega etruščanskega središča v Bologni preko starovenetske estenske kulture do retijskega prostora v zgornjem Poadižju in na severnem Tirolskem. Vzhodno središče

Slika 2. Vače, Nad Lazom. Del drugega friza situle: vladar z žezlom na prestolu in obredno pitje (kat. št. 48).

upodabljanja v situlskem stilu je zastopano v najpomembnejših centrih halštatske kulture na Dolenjskem in v Zasavju, s posamičnimi primerki pa so situlski spomeniki prisotni tudi v Posočju, v Istri in v vzhodnih Alpah (Slika 1).

Tehnično gre pri spomenikih situlske umetnosti za vtolčenje oz. črtanje osnovnih motivov v tanko bronasto pločevino s ko-

vinskimi konicami in drobnimi dleti. Z nasprotne strani so mojstri blago iztolkli tiste izbrane dele figuralnih motivov, ki so jih hoteli poudariti, npr. lice ali brado na obrazu in muskulaturo na telesu. Na ta način so dosegli plitek reliefni efekt, za katerega je ob nekaterih še danes odlično ohranjenih situlah jasno, da je ustvaril izjemno atraktivno upodobitev (Slika 2). Nekateri manj kvalitetni izdelki situlske

Slika 3. Vače. Del nožnice ukrivljenega meča s prikazom konja (kat. št. 30).

umetnosti so izdelani le z enostavno tehniko drobnih vbodov figuralnih motivov v bronasto pločevino brez reliefnega iztolčevanja z nasprotne strani. Kljub temu, da gre prejkone za epigonske izdelke, imajo običajno tudi ti prepoznavne stilne poteze klasičnih spomenikov situlske umetnosti in so vključeni v katalog (Slika 3). Niso pa v katalogu sistematično upoštevane tiste

sponah in situlah na Dolenjskem (Slika 4), v nekaj primerih pa tudi v svetolucijskem kulturnem krogu zahodne Slovenije. Pasna spona z Vač s tradicionalno upodobitvijo rac in sončnih diskov izkazuje dodatno lastnost, značilno za številne figuralne upodobitve na Dolenjskem. Dobro je vidno, da je bila še v času uporabe zlomljena, skrajšana in na novo zakovičena, tako da je še viden račji

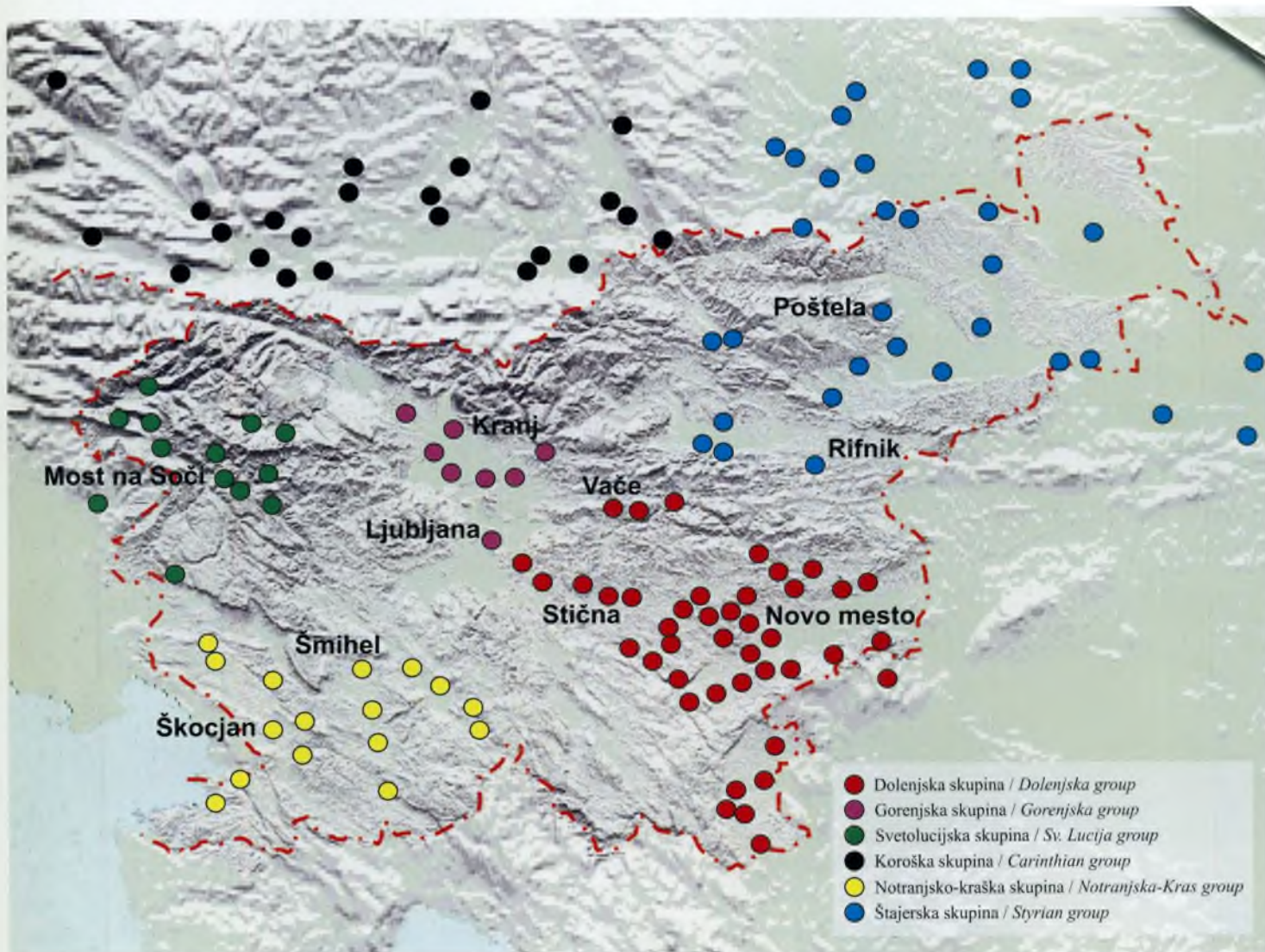
Slika 4. Vače. Pravokotna pasna spona z upodobitvijo rac in sončnih diskov. Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.

halštatske upodobitve v bronasti pločevini, ki so izraz avtohtonega razvoja figuralike od bronaste dobe naprej in nanje sredozemske novosti v motiviki kljub podobnemu načinu upodabljanja niso imele večjega vpliva. Gre predvsem za še vedno izredno priljubljen motiv vodne ptice, verjetno race, in sončnega diska, ki se pojavljata na pravokotnih pasnih

zadek kot ostanek nekoč daljše spona. Pogosto popravljanje je značilno predvsem za pravokotne pasne spona, pri čemer se zdi, da uporabnikom ni bila zelo pomembna prvotna figuralna upodobitev, saj so jo včasih s popravilom neusmiljeno uničili ali vsaj prekrili. Vseeno pa je bilo lastnikom zaradi takih ali drugačnih razlogov pomembno

Slika 5. Grška, etruščanska in feničanska (kartažanska) naseljitvena področja ter vplivne sfere v Sredozemlju med 7. in 5. st. pr. n. št.

Slika 6. Razprostranjenost jugovzhodnoalpskih kulturnih skupin v starejši železni dobi.

spono še naprej obdržati v lasti in uporabi. Tako izveden torevtični način upodabljanja je bil vedno narejen na bronasti pločevini, okrašeni pa so bili funkcionalno zelo raznoliki predmeti, zelo pogosto situle, neredko pa tudi pasne sponi, nožnice mečev in bodal, enostavne ploščice, uhani in celo čelade. Vsa navedena proizvodna središča situlske umetnosti družijo izredno podoben način upodabljanja živalskih in človeških figur, okrasnih elementov ter celo prikazanih motivov in njihovega zaporedja. Kje so razlogi množičnega razcveta figuralnega upodabljanja s tako značilnimi samosvojimi potezami? Kje so njegovi izvori? Kaj je sicer družilo med seboj tako oddaljene skupnosti od Apeninov do vzhodnih obronkov Alp? Kaj pravzaprav prizori na bronastih vedricah predstavljajo in kako si jih razlagati? Kje so, naposled, razlogi za opustitev in zamrtje

situlske umetnosti? Na ta in podobna vprašanja iščejo raziskovalci odgovore že preko sto let, od najstarejših odkritij spomenikov situlske umetnosti v drugi polovici 19. st. Del odgovorov skuša povzeti razstava, katere katalog je pred vami.

Če se sprašujemo po izvorih tako motivike kot tehničnih in stilnih posebnosti okraševanja v slogu situlske umetnosti, se moramo ozreti širše po sredozemskem prostoru, saj so se prav po tamkajšnjih predlogah zgledovali mojstri zgodnje umetnosti torevtičnega okraševanja južno in jugovzhodno od Alp. Spremembe v 8. in 7. st. pr. n. št., katerih nasledek je najstarejša situlska umetnost, označujejo začetek železne dobe ne le v srednji Evropi, temveč na mnogo obsežnejšem prostoru. Celotno Sredozemlje in njegovo zaledje obeležujejo

Slika 7. Bojna oprava halštatskega bojnika z Dolenjske (kat. št. 1-6).

novosti, ki jih najbolj poznamo v grškem svetu. V tem času egejska Grčija s prevzemom pisave, hkrati pa z obsežnimi družbenimi spremembami vstopi v zgodovinsko obdobje. Za številna dogajanja iz 7. in 6., predvsem pa iz 5. in 4. st. pr. n. št. so se nam tako ohranila pisna pričevanja sodobnikov in kronistov vse do danes. Med spremembami sta najdaljnosežnejši vzpostavitev grških mestnih držav – polisov in sočasen proces kolonizacije, s katero so Grki razširili vpliv na obsežna področja, predvsem v vzhodnem in osrednjem Sredozemlju. Zgled za kolonizacijo so jim predstavljali Feničani, ki so osvojili obsežne predele v zahodnem Sredozemlju še nekoliko pred tem. Velik del obale severne Afrike, Iberskega polotoka in nekaterih otokov so poselili kolonisti iz Fenicije, ki jih iz mlajšega časa poznamo kot velike nasprotnike Rimljanov, kot Kartazane. V osrednji Italiji so se kolonizatorjem z vzhoda postavili po robu Etruščani (Slika 5). Tako pri Grkih in Feničanih kot pri Etruščanih so posamične mestne skupnosti ohranjale veliko samostojnost in so se le redko združevale. Taka zavezništva so bila omejena predvsem na skupne vojaške akcije. Za vse tudi velja, da so svojo moč in vpliv gradile na vojaškem, še bolj pa na trgovskem področju. Tako si tudi razlagamo hiter prodor t.i. orientalizirajočega sloga upodabljanja z Bližnjega vzhoda po celem Sredozemlju v 7. st. pr. n. št. Tega so si, sicer prirejenega, od Feničanov in Grkov privzeli Etruščani. Ob opazovanju njihovih imenitnih kiparskih, slikarskih in torevtičnih dosežkov se ni moč izogniti vtisu o izvoru in zgledovanju pri grški in celo bližnjevzhodni umetnosti. Kot bomo videli, je bil prav ta vzhodnjaški slog z etruščanskimi predelavami zgled za mnoge stilne in motivne novosti, ki so se na prvi pogled nenadoma, skorajda nepričakovano pojavile v naših krajih.

Na prostoru Slovenije so v 8. in 7. st. pr. n. št. z množično gradnjo utrjenih višinskih gradišč in regionalnimi spremembami v načinu pokopa umrlih vse bolj razvidne razlike med različnimi pokrajinami. Glede na to razlikujemo šest regionalnih skupin

Slika 8. Rekonstrukcija bojne opreme halštatskega bojnika z Dolenjske.

(Slika 6), med katerimi se z mogočnimi utrjenimi gradišči odlikuje dolenjska skupina. Predhodni žarni način pokopa na planih grobiščih so na Dolenjskem v 8. in 7. st. pr. n. št. postopoma nadomestila velika gomilna grobišča s skeletnimi grobovi. Med njimi so se nekateri odlikovali s številnimi in bogatimi pridatki. Te kulturne posebnosti so ugotovljene na Dolenjskem, pa tudi v Beli krajini in v Zasavju. V najbogatejše moške grobove tega časa so pokojnikom za popotnico prilagali bojvniško in konjeniško opremo ter posodje. Popolna bojna oprava dolenjskega bojnika na konju je bila sestavljena iz dveh sulic, sekire, oklepa, čelade, ščita in konjske opreme (Sliki 7-8). Bogate ženske grobove so označevali številni elementi noše (sponke, zapestnice, nanožnice) ter izredno številne pisane jantarne in steklene jagode, nanizane v ogrlice. Eden vidnejših določevalnih elementov najbogatejših dolenjskih grobov s konca 7. st. pr. n. št. so tudi predmeti, uvoženi iz Sredozemlja. Bronast

kotliček na treh nogah iz Novega mesta (Slika 9) ima izredno dobre primerjave v Etruriji, kroglasta keramična posoda na nogi iz Stične (Slika 10) pa je za domačo keramično proizvodnjo tako zaradi oblike kot zaradi črno slikanega geometrijskega okrasa še bolj nenavadna. Dobre primerjave zanjo najdemo v nekaj primerih v Istri, množično pa na Jadranskih obalah srednje in južne Italije. Zaradi izvirnega področja v Apuliji in zaradi osnovne oblike, značilne za grško keramično proizvodnjo, to posodo imenujemo apulijski krater.

V primerjavi s predhodnim obdobjem so za železnodobno dolenjsko skupino značilne mnogo številnejše manifestacije moči in bogastva. Velika gradišča z monumentalnimi obzidji in na daleč vidne velike grobne gomile so očitno sporočale, da tod živijo mogočni gospodarji številnih rodov. Kaj je bila osnova temu bogastvu in blagostanju? Domnevamo, da so se prebivalci Dolenjske v tem času znali okoristiti z lahko dostopnimi viri železove rude v obliki limonita oz. bobovca, že na površini množično prisotnih grud železove rude, ki so jo z novo, železnodobno tehnologijo taljenja predelovali v železne predmete, predvsem v orodje in orožje. Številni umetelno izdelani elementi noše (npr. spenjalne fibule in zapestnice) in orožja (npr. nekateri tipi čelad) iz brona, ki so bili odkriti v Panonski nižini, v Alpah in v severni Italiji, daleč od mesta izdelave na Dolenjskem, nakazujejo, da so bili metalurški mojstri na Dolenjskem večji tudi tradicionalne bronaste metalurgije.

Vešči v tolikšni meri, da so njihovi izdelki lahko našli pot v oddaljene dežele. Dolenjska skupina je s svojimi največjimi središči na Vačah, Magdalenski gori ter v Stični in Novem mestu v tem obdobju tvorila sestavni del obširne komunikacijske mreže, odprte za izmenjavo materialnih, a očitno tudi drugih dobrin.

Slika 9. Novo mesto, Kandija. Bronast trinožnik, uvožen iz Etru. Druga polovica 7. st. pr. n. št., Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.

Slika 10. Stična. Lončen krater, uvožen iz južne Italije. Druga polovica 7. st. pr. n. št., Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.

Slika 11. Stična, Griže. Pridatki iz groba z okrašenim situlskim pokrovom (kat. št. 11-20).

Zgodnje podobe

*gruča grobarjev ostane, le-ti plastijo grmado,
 čevljev v dolžino ji sto, sto drugih dadó v širino,
 mrtvega druga na vrh položé, s krvavečimi srci.*

*K njemu postavi na vrh, naslonivši lepó jih k nosilom,
 vrče medu in pa olja; četvero še konj lepovranih
 vrže na oder urnó, težkó se mu trgajo vzdihí.*

Iliada, XXIII, 163-165, 170-172 (prevod A. Sovre).

*jamo izgrébel v tla, kak láket široko in dolgo,
 mrtvim vsem izlil okrog nje sem pitno daritev,
 prvíkrat mleka in meda, zatem pa sladkega vina,
 v tretje vodé, povrh pa nasul sem ječmenove moke.*

Odiseja, XI, 25-28 (prevod A. Sovre).

Na grmado umrlega ahajskega junaka Patrokla je njegov prijatelj Ahil ob drugih darovih in popotnicah v onstranstvo položil tudi vrče z medom in oljem. Odisej je opisano zadoščno pitno daritev pred spustom v kraljestvo umrlih opravil po navodilih čarovnice Kirke.

Ob teh Homerjevih verzih si lahko bolje predstavljamo, čemu posodje in njegova tolikšna količina v številnih bogatih železnodobnih grobovih. Grob bojevnika z okrašenim situlskim pokrovom iz Stične po številu in raznovrstnosti posodja v primerjavi z ostalimi grobovi z Dolenjske vendarle izstopa (Sliki 11-12). Biba Teržan je pokazala, da je njegovo posodje mogoče ločiti na domači pivski servis, sestavljen iz sklede in skodelic s presegajočim ročajem,

Slika 12. Stična, Griže. Pridatki iz groba z okrašenim situlskim pokrovom (kat. št. 7-10).

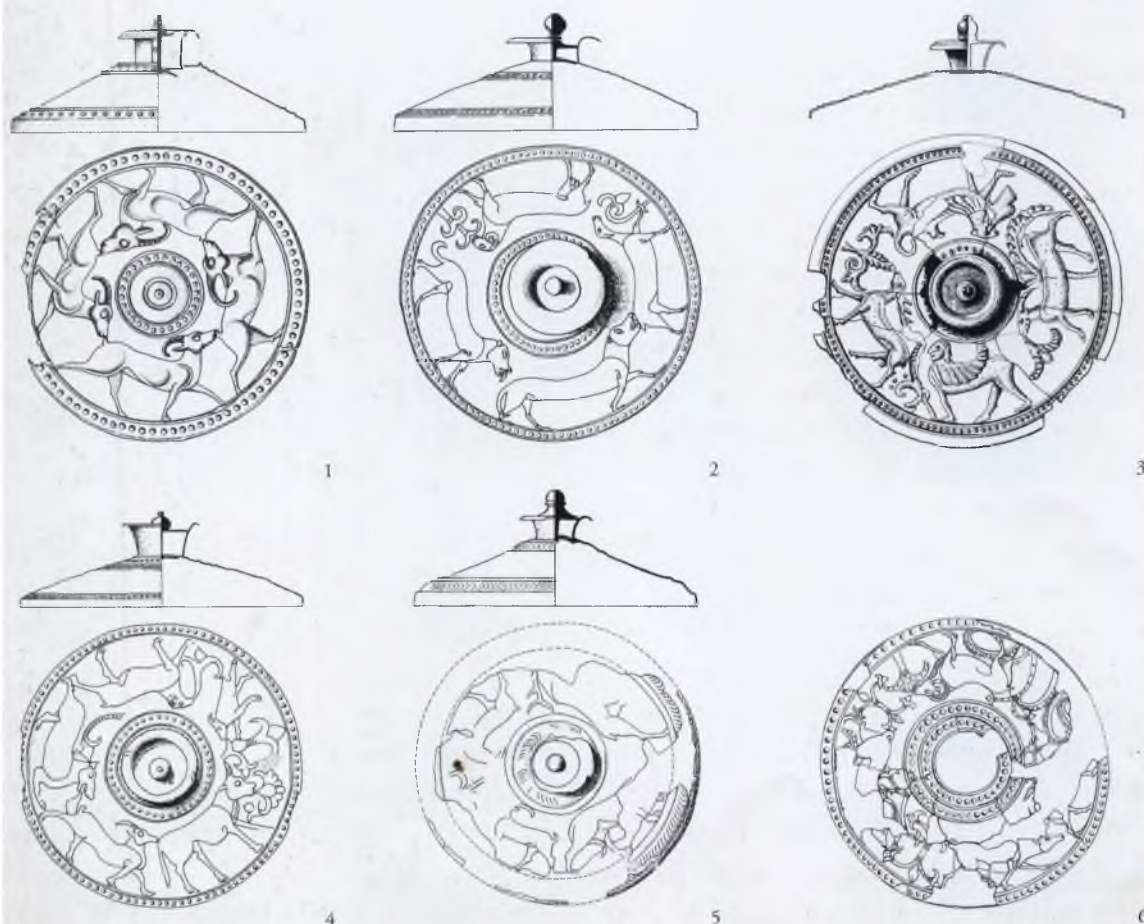

Slika 13. Stična, Griže. Situla s pokrovom, okrašenim s krožnim sprevodom kozorogov (kat. št. 20).

dodatno zbirko prestižnih posod, kamor poleg uvoženega grškega vinskega vrča – oinochoe sodi tudi situla z okrašenim pokrovom (Slika 13), ter niz večjih

shrambnih posod. Predstavljati si smemo, da je bila vanje kot popotnica poleg opojnih pijač spravljena tudi izbrana hrana.

Bronasta situla iz groba ima pokrov z umetno iztolčenim prikazom štirih kozorogov, ki si sledijo v krožnem sprevodu (Sliki 13 in 65). Oblikovno so tovrstni pokrovi s specifično oblikovanimi čašastimi ročaji značilni za severno Italijo in vzhodne Alpe v razponu druge polovice 7. in v 6. st. pr. n. št. V nekaj primerih se na tem področju prav na pokrovih bronastih vedric pojavijo najstarejši figuralni prikazi, narejeni v slogu situlske umetnosti (Slika 14). Te zgodnje figuralne podobe so stilno in motivno enovite. V krožnem sprevodu so redkeje prikazane živali iste vrste, kot npr. kozorogi v Stični, pogosteje pa raznovrstne živali v kombinaciji z rastlinskimi motivi. Tako se ovni, govedo, koze in kozorogi izmenjujejo z volkovi, npr. na pokrovu z Mosta na Soči (prim. Sliko 104), ali levinjami, včasih pa tudi z domišljajskimi živalmi. Že na teh zgodnjih podobah je vtis,

Slika 14. Figuralno okrašeni situlski pokrovi v severni Italiji in vzhodnih Alpah s konca 7. in začetka 6. st. pr. n. št.: 1 Stična, 2 Most na Soči, 3 Hallstatt, 4 Este (Rebato), 5 Este (Randi), 6 Como (Grandate) (po Kromer, Gabrovec 1962, Y 41:1 in Frey 1969, T. 40, 46, 55, 60, 62).

15). Še bolj presenetljivo je, da so ta in njej podobne upodobitve še dlje z Bližnjega vzhoda, iz asirskega prostora, uvrščene v iztekajočo se bronasto dobo, v čas šest in več stoletij pred pojavom najstarejših spomenikov situlske umetnosti v Benečiji in na Dolenjskem. Ali lahko med časovno in prostorsko tako oddaljenimi regijami najdemo kakršne koli povezave?

Predno poskušamo odgovoriti na to vprašanje, si velja ogledati še enega pričevalca najstarejše situlske umetnosti na Dolenjskem. V okolju pretežno skeletnih grobov halštatske Dolenjske druge polovice 7. st. pr. n. št. namreč nastopata dva žarna grobova, ki ju družijo še nekaj podobnosti: oba sta pokopana v izjemno velikih bronastih vedrih – žarah, v obeh pa so tudi odkrili najstarejši upodobitvi v situlskem stilu. Poleg stiškega groba z okrašenim situlskim pokrovom je figuralna upodobitev namreč tudi na fragmentu čelade v grobu 4/1 z

Slika 16. Magdalenska gura, Laščik, Pridatki iz groba 4/1 (kat. št. 21-23).

Slika 15. Ras Shamra – Ugarit. Zlat pladenj s prizorom lova in krožnim sprevodom kozorogov iz velike palače. 12. st. pr. n. št. (po Müller-Karpe 1980, T. 148: 3).

da so umetniki s krožnimi živalskimi frizi skušali ustvariti vtis večnega krogotoka in ločenosti, a hkrati izmenjevanja principov rastlinskega in živalskega sveta na eni, znotraj živalskega sveta pa ločenosti in izmenjevanja rastlinojedih živali in zveri na drugi strani. Pokrov iz Stične je formalno sestavni del tega okolja, a se od njega vendarle opazno razlikuje. Je edini, na katerem so prikazane živali iste vrste, hkrati pa je edini, na katerem se ne pojavljajo rastlinski motivi. Drugačen je tudi po realistični oz. idealni liniji upodobitve kozorogov. Če bi ga presojali z vidika umetnostnozgodovinskih načel ocenjevanja in datiranja spomenikov arhajskega in klasičnega grškega sveta, bi ga le težko postavili v čas pred klasičnim, globoko v 5. st. pr. n. št. In vendar je glede na ostale grobne pridatke jasno, da sodi pokrov še v iztekajočo se 7. st. oz. v čas okrog leta 600 pr. n. št. Nadalje je zanimivo, da motiv krožnega sprevoda štirih kozorogov prej kot v sosednjih pokrajinah najdemo mnogo dlje, npr. na osrednjem krožnem frizu z motivom lova na zlatem pladnju iz Ras Shamre, starodavnega središča Ugarit na sredozemskih obalah današnje Sirije (Slika

Slika 17. Magdalenska gora, Laščik. Okrašen fragment čelade iz groba 4/1 (kat. št. 21).

Laščika pod Magdalensko goro (Slika 16). Sodeč po vozlasti dvozankasti ločni fibuli z zapestnicama gre v tem primeru za dvojni grob moškega in ženske, kakršne bomo še pogosto srečali v okolju dolenskih grobov s situlskimi upodobitvami. Ta fibula je hkrati kazalnik za datacijo groba in s tem za časovno uvrstitev okrašene čelade. Na širšem področju jugovzhodnoalpskih halštatskih skupin se take fibule pojavljajo v sredini in drugi polovici 7. st. pr. n. št., kar postavlja čelado z Magdalenske gore v okolju situlskih spomenikov na posebno mesto. Gre namreč za eno najstarejših upodobitev človeških figur na celotnem področju razširjenosti situlske umetnosti. Na ohranjenem delu čelade sta namreč upodobljena bojvnik s čelado, ščitom in sulico (Slike 17 in 66-67). Del noge na desnem in sulice na levem robu fragmenta pa nakazujeta sprevod vsaj štirih bojvnikov.

Način upodabljanja in motivika na fragmentu čelade z Magdalenske gore že izraža vse značilnosti, ki so sestavni del situlske umetnosti. V tem času so se torevi glede takega načina upodabljanja, izvedenega v vodoravnih pasovih, t.i. frizih, lahko zgledovali le pri Feničanih, bližje pa po tistih njihovih izdelkih, ki so jih uvozili ali predelane sami izdelovali Etruščani.

Za slaven pladenj iz Prenest, antične Palestrine v Laciju, velja, da je izdelek feničanskih delavnic in hkrati eden najznačilnejših predstavnikov omenjenega orientalizirajočega, vzhodnjaškega sloga upodabljanja (Slika 18). Ta se je konec 8. in v 7. st. množično razširil na zahodni Mediteran. Izdelki v tem slogu so številni na področju feničanskih kolonij, a tudi

Slika 18. Preneste (Palestrina), grob Bernardini. Del zlato-srebrnega feničanskega pladnja s figuralnimi orientalizirajočimi upodobitvami. Prva polovica 7. st. pr. n. št. (po Naso 2000, 126).

Slika 19. Chiusi. Izsek iz osrednjih frizov slonokoščene posode s figuralnimi upodobitvami bojevnikov in fantastičnih živali. Sredina 7. st. pr. n. št. (po Menichetti 2000, 216).

na etruščanskem in italiskem delu Apenninskega polotoka. Pladenj iz Prenest je torej vzhodnega izvora in ne more skriti egipčanskih slogovnih potez. Hkrati se na njem v krožnih frizih pojavljajo tako kontinuirana pripoved kot živalski sprevodi – tisti elementi torej, ki so značilni tudi za način podajanja pri situlski umetnosti.

Podobno velja za prizore in motiviko na slonokoščeni posodi iz etruščanskega središča Chiusi (Slika 19): sprevod bojevnikov in konjenika na zgornjem ter divje zveri na spodnjem frizu motivno na zelo podoben način prevzema situlska umetnost. Prav tako sta pomenljivi lega in usmeritev figur: tudi pri klasičnih spomenikih situlske umetnosti so sprevodi bojevnikov in veljakov na zgornjem frizu usmerjeni proti levi, živalski sprevodi na spodnjem frizu pa proti desni strani. Simbolika življenja, človekovega reda in civilizacije v zgornjem frizu se na ta način izmenjuje s simboliko neobvladljive narave, a tudi smrti in kaosa na spodnjem frizu.

Motivne podobnosti stiskemu krožnemu sprevodu kozorogov na pladnju iz bronastodobnega središča Ugarit na vzhodnih obalah Sredozemlja nakazujejo, da se je v 7. stoletju po celotnem Sredozemlju in njegovem zaledju razširil ne le enovit način upodabljanja, temveč tudi enovita govorica simbolov, kakršna je bila že v 2. tisočletju pr.

n. št. značilna za Bližnji vzhod. Posredniki te množične razširitve so bili očitno Feničani.

Situle s figuralno okrašenimi pokrovi izhajajo iz najbogatejših moških grobov. Najlepši primerki, kot je pokrov iz Stične, a tudi fragment čelade iz Magdalenske gore, so verjetno uvoženi iz etruščanskega sveta. Za nekoliko manj spretno in bolj razvlečeno upodobljene živali na pokrovu situle z Mosta na Soči morda lahko celo domnevamo domačo izdelavo po vzhodnih motivnih predlogah. Sočasen pojav vseh teh za okolje železnodobne severne Italije in vzhodnih Alp izjemnih podob pa nedvomno odraža blagostanje domačih elit. Te so torej privzele vzhodnjaški okus v okolju, ki pred tem figuralnih upodobitev skoraj ni poznalo.

Nenaden pojav dokaj realistično upodobljenih figuralnih prikazov v teh krajih je torej treba presojati skozi perspektivo radikalnih sprememb v celotnem Sredozemlju, ne le v grškem svetu. Tamkajšnji umetnostni spomeniki, tako slikarski na keramičnem posodju kot torevtični in kiparski, so v 7. st. pr. n. št. še močno

Slika 20. Vače. Bronast kipec s skledasto čelado. 7. st. pr. n. št., Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.

vpeti v arhaiski umetnostni slog, katerega pravila upodabljanja se zdijo bolj toga in neplastična v primerjavi z elegantno prikazanimi kozorogi na stiškem situlskem pokrovu. Na ta način je treba presojati še nekatere nenavadne izdelke dolenskih livarskih delavnic v tako zgodnjem času. Če bi torej nenavaden bronast kipec golega bojevnika (Slika 20), ki je bil med obema svetovnima vojnima nestrokovno izkopan na Lestini pri Vačah, presojali po pravilih egejskega razvoja male plastike v arhajskem in klasičnem času, bi ga le težko postavili v čas pred poznim arhajskim obdobjem globoko v 6. st. pr. n. št. ali še kasneje. Kipec je namreč izdelan v zahtevni tehniki »izgubljenega voska«, še posebej pa so zanimive njegove obrazne poteze. Te namreč izkazujejo nekatere individualne značilnosti, za katere pravzaprav ni jasno, ali so rezultat naključja ali pa jih je morda umetnik nameraval in tudi uspel narediti. Problem je, da nosi bojevnik na glavi čelado skledastega tipa, ki se v 6. st. ne pojavlja več, pač pa je najbolj značilna za Dolenjsko v času med 8. in prvo polovico 7. st. pr. n. št. Datacija tega kipca v 6. st. pr. n. št. je torej z vidika arheološke kronologije skledastih čelad prepozna. Ob najstarejših spomenikih situlske umetnosti, ki jih nedvomno datiramo še v 7. st. pr. n. št. in ki jih hkrati povezujemo z »apeninsko navezo« na orientalizirajoči slog iz vzhodnega Sredozemlja, pa tako izjemen kipec postane bolj razumljiv tudi v dolenskem okolju.

Tako na Dolenjskem kot na širšem območju vzhodno in jugovzhodno od Alp pa le generacijo kasneje, v prvi polovici 6. st. pr. n. št., zaznavamo krizo, ki je v nekaterih pokrajinah povzročila celo opustitev življenja v številnih prej cvetočih naselbinskih središčih. Na Dolenjskem se ta kriza odraža v odsotnosti zelo bogatih grobov, hkrati pa v odsotnosti uvoženih predmetov in spomenikov situlske umetnosti. Pravih razlogov za to krizo ne poznamo. Nekateri

raziskovalci si jo razlagajo s plenjenjem in vojnimi opustošenji, ki so jih najverjetneje povzročili Skiti iz vzhodne Evrope. Kakorkoli že presojamo t.i. hiatus oz. izostanek figuralnih prizorov v grobovih, ki jih lahko nedvomno pripišemo 6. st. pr. n. št., dejstvo je, da število spomenikov situlske umetnosti konec 6. in na prehodu v 5. st. pr. n. št. na Dolenjskem močno naraste. Ne le to. V nekaterih izjemnih grobovih se ponovno nahajajo prestižni pridatki, kot so čelade, uvoženo sredozemsko posodje – tokrat manjše keramične pivske posodice, kylixi in skyphosi, bogato okrašena konjska oprema, včasih pa je pokojnika v onstranstvo pospremil celo konj.

Za slovenske razmere v starejši železni dobi je nenavadno, da je to, imenujmo ga klasično obdobje situlske umetnosti, omejeno na dolensko halštatsko skupino. V času najstarejših situlskih figuralnih prizorov je veliki posoški center Most na Soči s svojim zgodnjim figuralnim pokrovom (Slika 104) še sestavni del »situlskega kulturnega kroga«, v kasnejšem obdobju pa nič več. Most na Soči je namreč tako v 7. st. pr. n. št., pa tudi v mlajših stoletjih uspeval vzdrževati svoj položaj močnega poselitvenega, obrtnega in kulturnega centra za celotno Posočje. To lahko povzamemo tako po številnih grobnih najdbah s specifično, svetolucijsko nošo, kot po dobro raziskanih ostankih naselbine ob sotočju Soče in Idrijce. Dokaz za to, da so figuralno upodabljanje prebivalci Posočja poznali tudi v klasičnem obdobju situlskih spomenikov, so fragmenti situle iz Kobarida (Slika 105), na žalost poznani brez natančnih najdiščnih okoliščin. A vendarle, tako skromna zastopanost spomenikov situlske umetnosti v bogati kulturni skupini, ki nam je poznana s številnimi tisoči raziskanih grobov, prej govori za to, da morda tod prilaganje figuralno okrašenih situl v grobove ni bilo del običajev.

Podobe situle z Vač in njenega časa

Pravijo, da sta na otokih Elektridih, ki ležijo v Jadranskem zalivu, postavljena dva kipa, eden iz kositra in drugi iz brona, oba izdelana v arhaiskem slogu.

Govori se, da jih je postavil Dedal v spomin na minule dogodke, ko se je, bežeč pred Minosom iz Sicilije in Krete, ustavil v teh krajih. Pravijo, da je reka Eridan oblikovala te otoke ob svojem izlivu. Ob reki, kot se govori, je tudi močvirje, katerega voda je topla. Iz nje izhaja težak in oster zrak, živali se iz nje ne napajajo in ptiči je ne morejo preleteti, ker padejo in umrejo.

Njegov obseg je dvesto stadijev, širina pa približno deset.

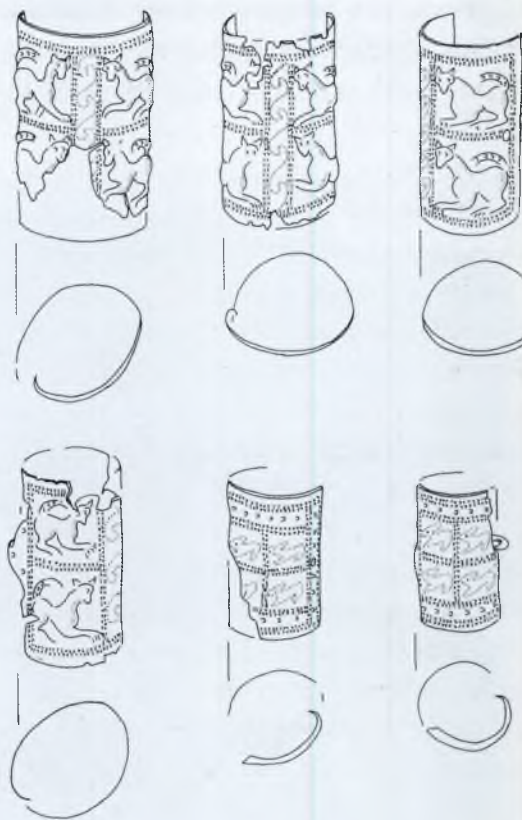
Tamkajšnja ljudstva pripovedujejo o Faetontu, ki je na tem mestu padel, potem ko ga je zadela strela. Tam so tudi številni topoli, iz katerih teče tako imenovani elektron. Pravijo, da je podoben gumi, a postane trd kot kamen. Pobirajo ga domačini in ga nosijo Grkom.

Pravijo torej, da je Dedal prišel na te otoke, da se jih je polastil in da je na enem od njih posvetil svojo podobo in podobo svojega sina Ikarja. Potem, ko so po morju vse do tod prišli Pelazgi, begunci iz Argosa, je Dedal pobegnil in prišel na otok Ikarijo.

Psevd Aristotel, *De Mirabilibus Auscolationibus*, 119.

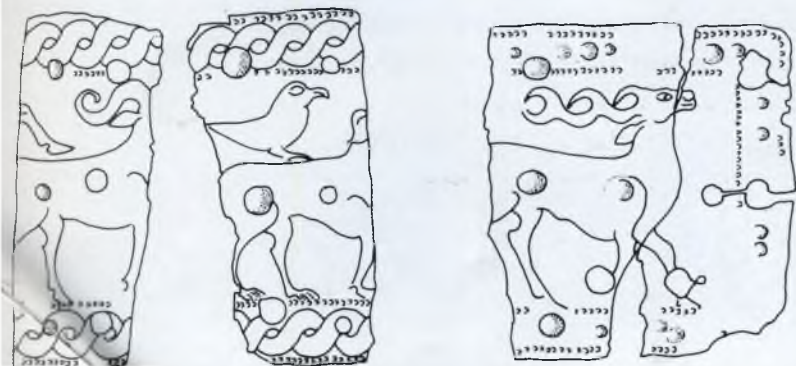
S takimi in podobnimi drobnimi legendami in miti so grški kronisti opisovali kraje ob najsevernejših obalah Jadrana. Kakorkoli izkrivljeno ali predrugačeno odražajo realnost, vendarle izkazujejo določene stike, ki so jih Grki imeli z ljudmi v pokrajinah ob izlivu Eridana, današnjega Pada, že v grškem arhaiskem obdobju, morda pa še prej. Posebej je vznemirljivo, da so tudi klasični grški mitološki junaki, kot sta

Faetont in Dedal, očitno povezani s tem kraji. Ali se ta povezanost odraža tudi ustvarjalnosti domačih skupnosti? Ali torej situlska umetnost – bodisi v Benečiji, v Tirolskem ali pa na Dolenjskem – v svoje klasičnem obdobju okrog l. 500 pr. n. št. odraža kakršne koli skupne sredozemske mitološke vzorce? Ob pregledu različnih motivnih sklopov tega najraznovrstnejšega obdobja ustvarjalnosti v situlskem slogu bomo poskušali odgovoriti tudi na vprašanje.

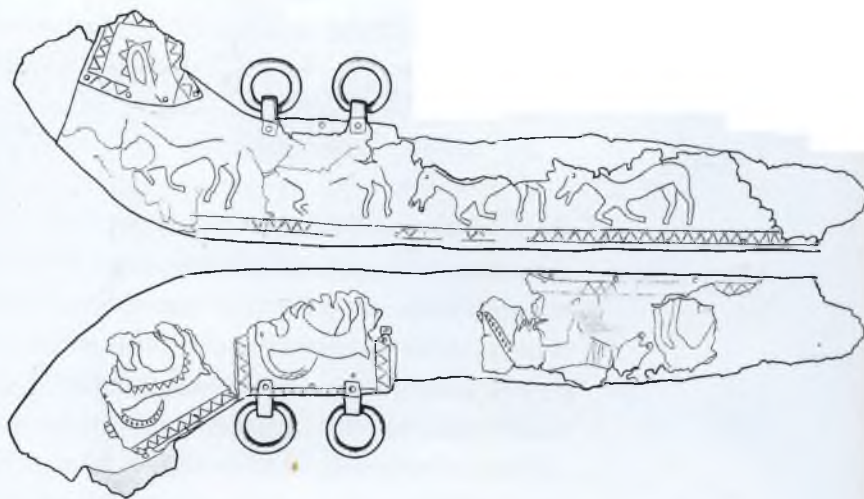
Slika 21. Magdalenska gora, Preloge. Valjasti uhani z živalskimi motivi iz groba 13/117 (kat. št. 25; po Tecco Hvala et al. 2004, T. 105: 1-4, 7-8).

Slika 22. Brezje pri Trebelnem. Deli dveh pasnih spon z živalskimi motivi iz groba 13/8 (kat. št. 26; po Barth 1999, Abb. 2).

Živalski in rastlinski motivi so v tem času še vedno zelo priljubljeni. Ob tehnično slogovno zelo kvalitetnih primerih, kot so pasni sponi z Brezij in Vač (Sliki 22 in 24), se pojavljajo tudi enostavnejše oblikovane živalski motivi, izdelani zgolj z iztolčenimi pikami ali drobnimi, t.i. tremolirnimi vrezji (Slika 23). Za pasne spone in uha z Dolenjske se zdi, da le deloma izražajo celostno pripoved živalskih motivov kakršno zasledimo npr. na bronasti skle iz Bologne, kjer sosledje rastlinojedi živ in zveri nakazuje večni krogotok med življenjem in smrtjo (Slika 26). Morda

tovrstni prizori le nazorno ilustrirajo stare lokalne legende o svetih gajih, koder se divje zveri in jelenjad prijateljsko družijo, kakor nam poroča Strabon (prim. citat na strani 41). Po drugi strani nožnica bodala iz Belluna v severni Benečiji nudi drugačno razumevanje živalske motivike (Slika 27): upodobljene živali lahko razumemo kot skupek označevalcev osnovnih elementov – vode (ribi), zemlje (zajec, kozorog, jelen), podzemlja (kača) in zraka (ptica), ki simbolično nakazujejo predstavo o popolnem zaobjetu sveta kot celote. Verjetno je, da je tak predmet obeleževal lastnikov poseben družbeni status.

Slika 23. Vače. Enorezen meč v nožnici. Na obeh straneh nožnice so prikazani živalski motivi (kat. št. 30; po Stare 1955, T. 1).

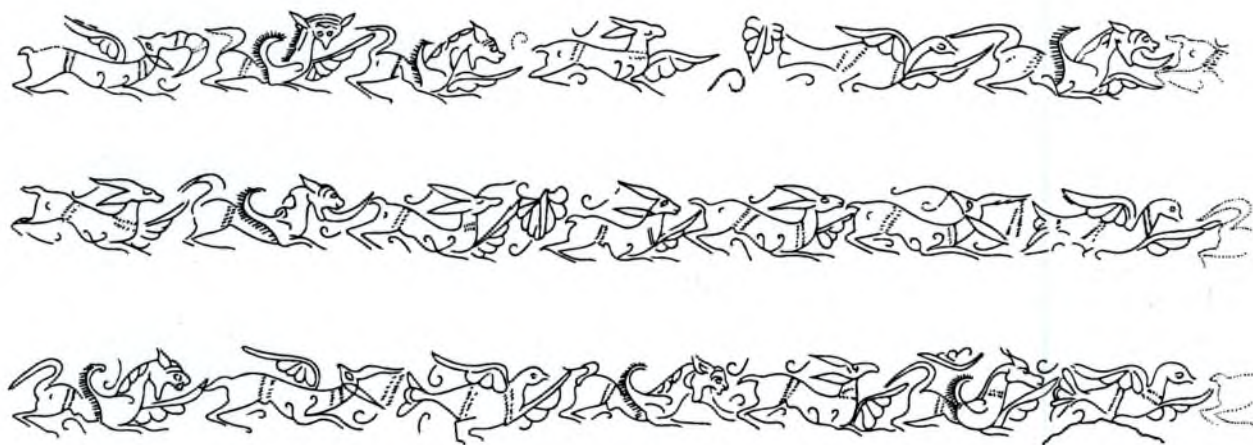
Slika 24. Vače. Pravokotna pasna spona z motivi ptic in zajcev (kat. št. 27)

Na spomenikih situlske umetnosti se v Sloveniji le redko pojavljajo fantastična bitja, kakršni so sfinga in njeni spremljevalci, fantastični grifoni, na pasni sponi z Magdalenske gore (Slika 28). Pri upodobitvi z Magdalenske gore je vpliv sredozemskih mitoloških predstav še najbolj izrazit. Mnogo pogostejše naletimo na vplive sredozemskega, predvsem grškega mitološkega izročila pri situlskih spomenikih v venetskem prostoru. Tako sta mdr. upodobljena sfinga in grifon

na znani estenski situli Benvenuti (Slika 29). Z vidika umeščenosti grških mitoloških motivov v lokalni situlski naraciji pa je še

Slika 25. Este, Capodaglio. Del bronaste situle z motivom ptice in zajca (po Frey 1969, T. 70).

Slika 26. Bologna, Certosa. Plitva bronasta skleda z živalskim frizom (po Frey 1969, T. 85).

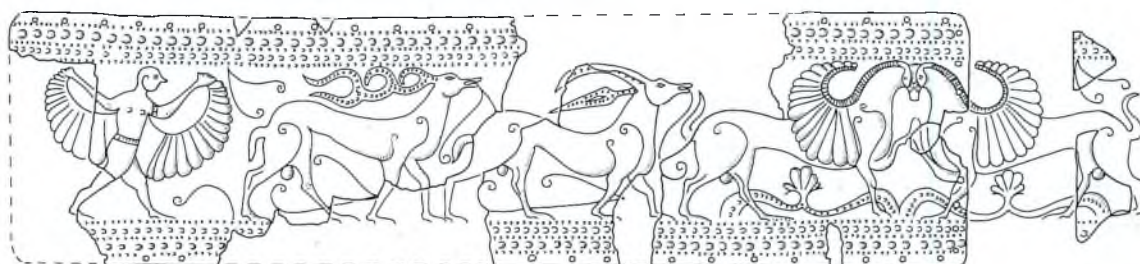

Slika 28. Magdalenska gora, Preloge, grob 2/13. Pasna spona z motivom krilatih pošasti (kat. št. 24; po Tecco Hvala et al. 2004, T. 24: 3).

Slika 29. Este, Benvenuti. Del bronaste sirule s prikazom sfinge in grifona (po Frey 1969, Beil. 1).

Slika 30. Padova, Via Tiepolo. Bronasta pasna spona s prikazom moža s pripertimi krili, jelena, kozoroga in krilatega konja (po Capuis, Ruta Serafini 2002, Fig. 4).

Slika 27. Belluno. Bronasta nožnica z živalskimi upodobitvami (po Frey 1969, T. 81).

bolj vznemirljiva novoodkrita pasna spona iz Padove (Slika 30), na kateri se pojavljata enigmatični figuri moža s pripetimi krili in krilatega konja, verjetno Dedala in Pegaza. Očitno velja v tovrstnih prikazih iskati severnojadranske, venetske vidike in izpeljave mitoloških motivov iz osrčja mediteranskega sveta. Vse tako kaže, da tovrstni motivi niso zašli na Dolenjsko.

Posode z umetelnim figuralnim okrasjem se ne pojavljajo le v grobovih moških veljakov. V nekaj primerih, kot sta grobova »a« in »p« druge gomile s Prelog pod Magdalensko goro, so figuralne upodobitve sestavni del pomembnih ženskih grobov (Slike 31 in 36). Ta gomila velja za eno najbogatejših dolenjskih halštatskih gomil, saj iz njenih grobov izhajajo štiri bronaste dvogrebenaste čelade, po tri figuralno okrašene posode in pasne spone (prim. kat. št. 24, 31, 33, 37 in 50, ena spona je izgubljena). Gospodarici iz obeh grobov sta očitno izhajali iz bogate družine. Prvi so v grob pridali bronast ciborij s figuralno okrašenim pokrovom, ki je na Dolenjskem edinstven (Slike 31 in 75-76), drugi pa ob figuralno okrašeni situli še dodatno, okrašeno na tradicionalen način z racami in sončnimi diski (Slike 36 in 80-82). Pokojnici z izjemnimi dodatki izpričujeta posebno mesto, ki sta ga imeli v magdalenskogorski družbi.

Slika 31. Magdalenska gora, Preloge. Pridatki iz groba 2/p (kat. št. 31-32).

Upodobitve žensk na situlskih spomenikih izkazujejo njihove raznolike, v naših očeh včasih celo protislovne družbene vloge.

Med nakitom so dobro prepoznavni veliki uhani, včasih pa tudi pasovi. Ker so pogosto upodobljene kot strežnice pri pitnih obredih,

Najpogosteje so odete v značilne dolge tunike, glave pa imajo pokrite z dolgimi rutami ali z oglavnimi plašči (Slike 32-33).

je presenetljivo, da med grobnimi najdbami uhani in oglavni nakit vedno izhajajo iz bogatih ženskih grobov. Ta vtis se potrjuje

Slika 32. Vače, Nad Lazom. Del drugega friza situle z ženskama in moškim, ki velikašem nudijo pijačo (kat. št. 48; po Stare 1955, Priloga 1).

Slika 33. Sittula Providence. Del prvega friza sittule z ženskama, ki glasbenikoma nudita pijačo (po Lucke, Frey 1962, Beil. 1).

Slika 34. Bologna, Tomba degli ori. Sestavljena bronasta okrasna plošča z upodobitvijo predilk in tkalk (po Kossack 1992, Abb. 7).

z znano upodobitvijo predilke in tkalk na sestavljeni okrasni plošči – ropotulji iz Bologne (Slika 34). Glede na grobni status so to ženske izpostavljenega ranga, verjetno hišne gospodarice. Kot opozarja Biba Teržan, sedijo ženske na bolonjski ropotulji

Reitiji. Verjetno je, da je na ploščici upodobljena prav ta boginja. Votivni daro v njenih svetiščih in posvetilni napisi starovenetskem jeziku nakazujejo, da gre za boginjo žensk, rojstva in ozdravljenja. Bil Teržan ugotavlja, da določene značilnosti p njenih poimenovanjih in njene oznake (np ključi) nakazujejo, da je ta boginja sorodni grški boginji Hékatī, boginji smrti, boginji vrat in prehoda, a tudi boginji rojstva. Možno je, da so taki boginji služile ženske svečenice, kar bi lahko dokazovali nekatere beneški in posoški ženski grobovi z bogatimi pridatki, med njimi tudi z bronastimi ali železnimi ključi.

Grob »a« iz druge gomile s Prelog po Magdalensko goro je eden najbogatejših ženskih železnodobnih grobov na Dolenjskem. Poleg nedvomno ugotovljenih pridatkov je vseboval še osem fibul, zapestni

na prestolih, ki jih sicer na prikazih situlske umetnosti zasedajo skoraj izključno moški najvišjega ranga. Njihova vloga se giblje od vodenja hišnega gospodarstva do strežbe na slavnostnih obredih.

Drugačno družbeno funkcijo nakazujejo številne upodobitve žensk s ključi in obdajajočimi živalmi (pogosto s psom in ptico roparico), kot se pojavljajo na bronastih ploščicah iz Montebellune v Benečiji (Slika 35). Gre za votivne ploščice, posvečene najbolj znani venetski boginji

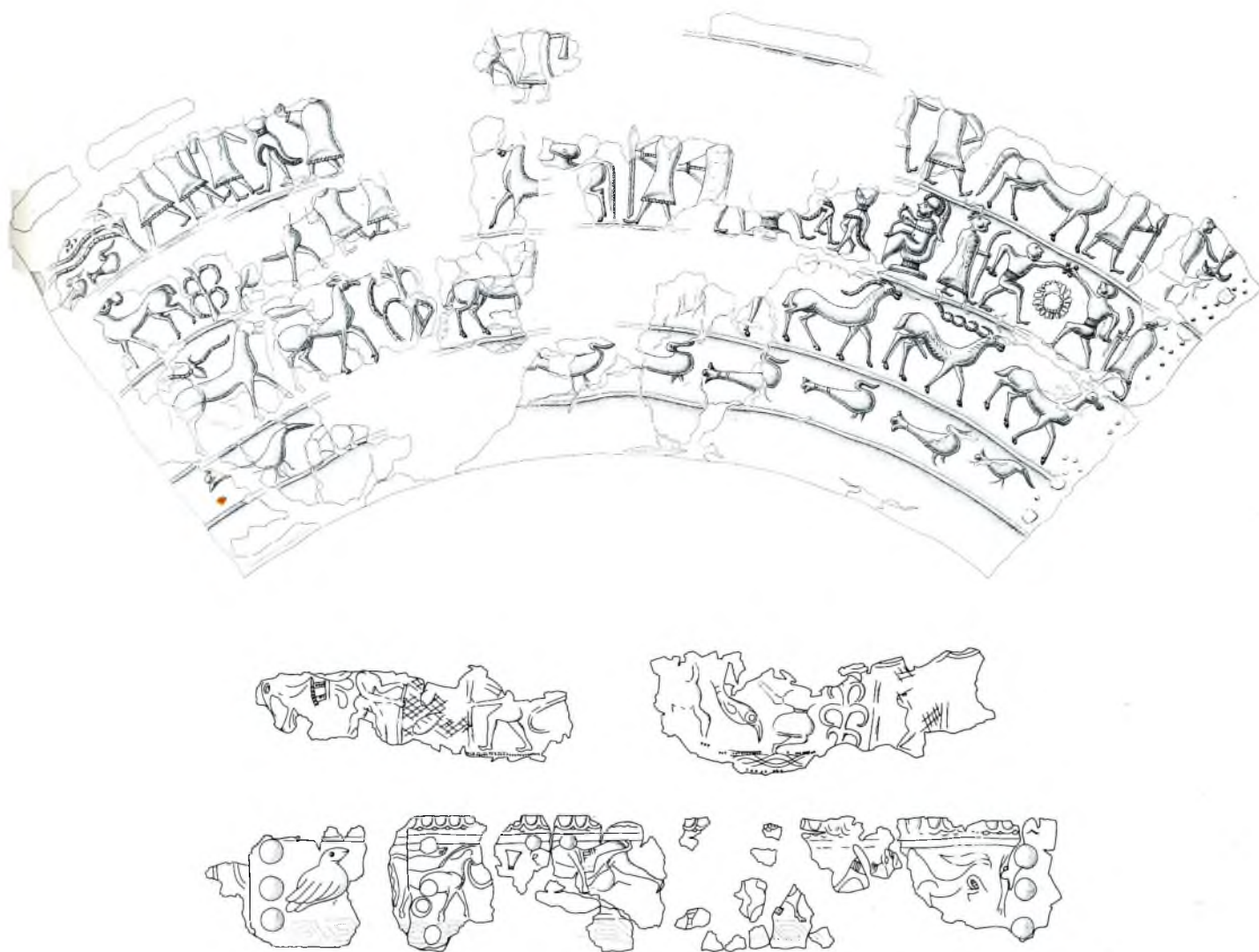
Slika 35. Montebelluna. Bronast disk z upodobitvijo boginje Reitije (po Gambacurta, Capuis 1998, Fig. 4).

in številne steklene jagode (prim. kat. št. 36-41). Izkopavalne notice tudi poročajo, da je bila pokojnica v grobu nenavadno velika. Na slabo ohranjeni figuralni situli

iz groba so prizori le delno povedni (Slika 37), po raznovrstnosti pa so primerljivi z upodobitvami na bolj znanih situlah z Vač in Magdalenske gore (Sliki 52-53).

Slika 36. Magdalenska gora, Preloge. Pridatki iz groba 2/a (kat. št. 36-41).

Slika 37. Magdalenska gora, Preloge. Plašč situle iz groba 2/a (kat. št. 37; po Tecco Hvala et al. 2004, T. 8: 8).

Slika 38. Novo mesto, Kapiteljska njiva. Deli pasu s figuralnimi prizori iz groba 3/12 (kat. št. 43; po Križ 1997, Priloga 4).

Tudi na tej situli se pojavljajo sprevodi s konjeniki in bojvniki, dvoboj z ročkami in glasbenik z liro. Tudi tod je na tretjem frizu upodobljen sprevod desno usmerjenih rastlinojedih živali. A situla ima tudi nekaj izjemnih elementov. Vodne ptice, verjetno race, v zgornjem levem delu situle začenjajo in v zadnjem, četrtem frizu zaključujejo pripoved. V osrednjem delu situle se med dvobojevalcema z ročkami pojavlja prizor sonca. Figuralna situla je torej neke vrste pendant drugi situli iz groba »a« z upodobitvami rac in sonc v tradicionalni bronastodobni podobi soočanja vodnega in ognjenega principa, posredno pa principov življenja, smrti in njunega medsebojnega prepletanja (prim. sliko 80). Še bolj nenavadne so upodobitve žensk: nosijo spredaj visoko izrezano krilo, kakršnega sicer v situlski umetnosti ne poznamo. Prva je na zgornjem frizu v družbi moških ob vodi z

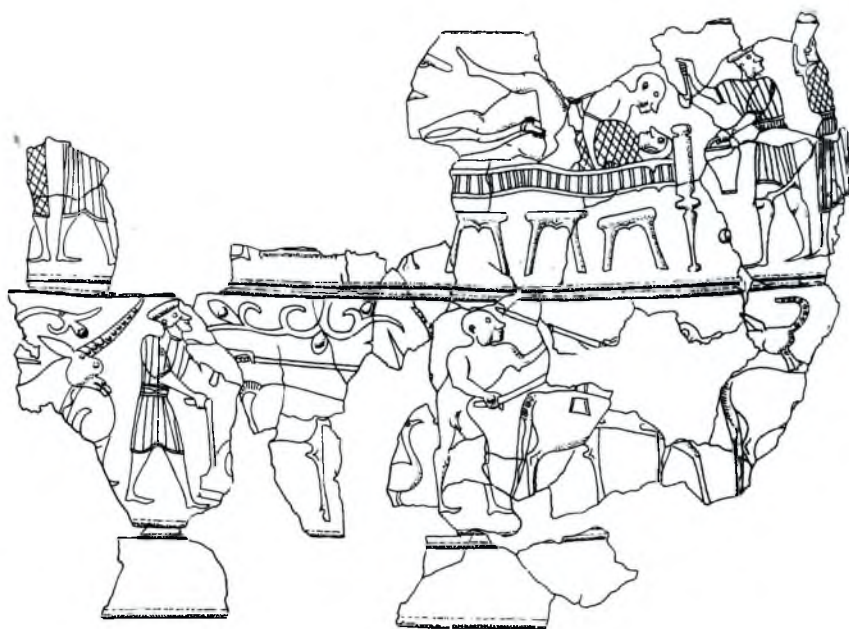
racami, drugi dve pa plešeta med dvema glasbenikoma na prestolih. Morda imamo opraviti s prizori, ki obeležujejo pomembne trenutke v življenju te nenavadne ženske, urejevalke načel življenja in smrti, a tudi urejevalke odnosa med tradicionalnimi (situla z racami in sonci) in novimi vrednotami (figuralna situla v štirih frizih).

Na močno poškodovanem bronastem pasu iz Novega mesta je uprizorjen akt spolne združitve na ležišču, ki ga po vsem sodeč obdajajo zveri, domišljajske živali in velika ptica (Slika 38). Prizor v motivnem spektru situlske umetnosti ni osamljen, saj se podobni pojavljajo v Benečiji in v Zgornjem Poadižju (Sliki 39-40). Pri motivih iz Sanzena in Montebellune je pomenljivo, da se poleg spolnega akta pojavlja tudi prizor oranja. Pri vseh navedenih pa akterja nista osamljena, temveč obdana s strežniki, strežnicami ali

z divjimi živalmi. Poudarki in smisel za detajle pri teh prizorih izkazujejo jasnost, ki – če naj uporabimo besede Karla Kromerja – se odraža vse do točke, ko je njihova robotost že težko prekosljiva. Vtis je, da spolni akt ni odraz intimnega ljubezenskega razmerja ljubečega se para, temveč sestavni del določenega obredja, ob prizorih oranja verjetno povezanega s simboliko plodnosti, razmnoževanja in obnavljanja.

Drugače so uprizorjene okoliščine spolnega akta na hrbtni strani ogledala iz Casteltvetra pri Modeni (Slika 41), ki je bil podobno kot Bologna v etruščanski kulturni sferi. Spolni akt tod sledi prizoroma z žensko in moškim visokega ranga, za katera je verjetno, da uprizarjata druženje, dvorjenje in morda poročni obred para. Tema prizoroma sledi spolni akt. Posebnosti upodobitev iz Casteltvetra nakazujejo, da gre v tem primeru mnogo bolj za obeležbo intimnega razmerja med dvema osebama visokega ranga. Upodobitve spolnih aktov iz venetskega in retijskega prostora ter z Dolenjske pa nasprotno v poudarjeni meri izpostavljajo surovo spolnost kot javno dejanje.

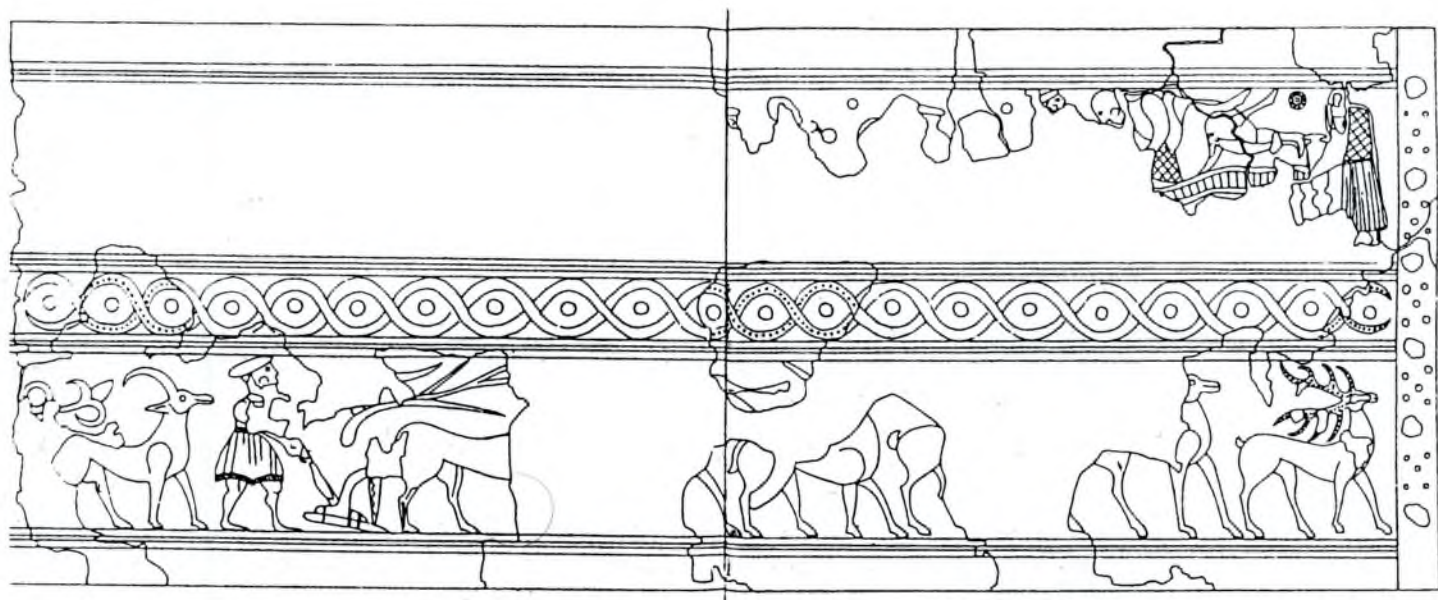
Na poškodovani pasni sponi iz Brezij pri Trebelnem je upodobljen spolni akt med žensko, ki sedi na prestolu, in moškim, ki kleči pred njo (Slika 42). Ob desnem robu prvega fragmenta spona sta vidni noga

Slika 39. Sanzeno. Del bronaste situle z aktom spolne združitve in oranjem (po Lucke, Frey 1962, T. 67).

druge ženske in zaključek obleke drugega moškega – ostanek zrcalne podobe prvemu paru. Ob pomenljivo obrnjenem obrazu kleččega moškega je vtis, kot da dva moška tekmujeta v izvajanju spolnega akta. Drugače ta enigmatični prizor razlaga Biba Teržan. Njeno razmišljanje se osredotoča na presenetljivo dejstvo, da sedi ženska, ki ima med spolno združitvijo na videz pasivno vlogo, na prestolu, na kakršnih sicer pri situlskih upodobitvah na celotnem venetskem in dolenjskem prostoru sedijo le moški najvišjega ranga. Spona je sicer močno poškodovana in je zato razumevanje njenih posamičnih motivov skoraj onemogočeno, a

Slika 40. Montebelluna. Plašč bronaste ciste z aktom spolne združitve in oranjem (po Capuis, Ruta Serafini 1996, Fig. 6).

Slika 41. Modena – Castelvetro. Hrbna stran bronastega ogledala z ljubezenskim prizorom (po Lucke, Frey 1962, T. 21).

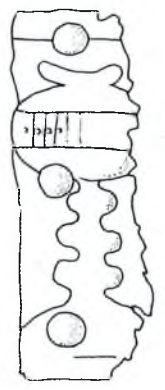
nedvomno je, da sedi na naslednjem prepoznavnem prizoru na prestolu moški enake noše kot na predhodnem s spolnim aktom. Ponuja se torej razlaga, da gre pri obeh prizorih za istega moškega, pretendenta

Lov je pogost motiv tako na situlah kot na pasnih sponah. Izjemen je prizor lovca na konju, ki s kopjem lovi košuto, kot je prikazano na sponi iz Zagorja (Slika 43). Mnogo pogostejše je upodobljen klečeči lokostrelec, ki meri na jelena, tako na situli iz Novega mesta in na pasni sponi z Molnika (Sliki 44-45). Tudi detajli obeh prizorov so si podobni: za lokostrelcem sedi velik lovski pes, jelen pa je obdan z rastlinskimi motivi, ki nakazujejo gozd. Naravnost presenetljivo pa je, da sta tako lokostrelec kot lovna žival, včasih pa celo lovski pes in motiv gozda upodobljeni na časovno in prostorsko tako oddaljenih predmetih, kot sta valjasta pečatnika s Krete in iz Assurja v Mezopotamiji (Sliki 46-47). Gre namreč za bronastodobne predmete, sedemsto in več let starejše od dolenjskih upodobitev. Časovno bližji, a prostorsko prav tako oddaljen je lovski prizor na pladnju iz Prenest v Laciju (Slika 48). Vtis je, da je na vseh naštetih prizorih prikazana podobna zgodba. Morda gre v tako obsežnem časovnem razponu in

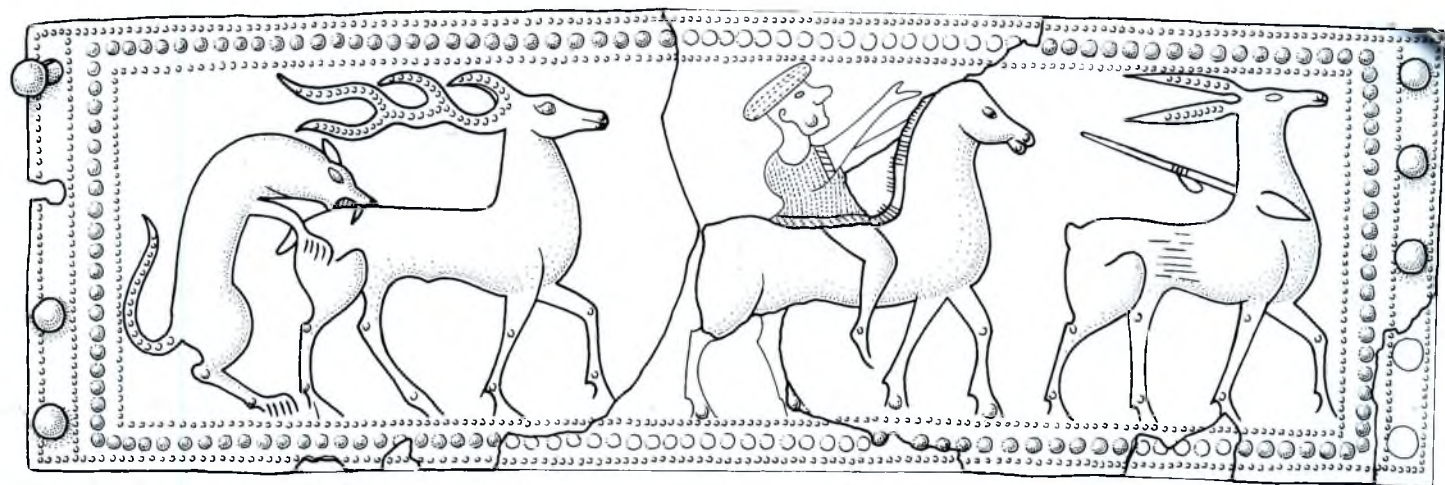

Slika 42. Brezje pri Trebelnem. Deli pasne sponice z motivom spolne združitve iz groba 1/1 (kat. št. 42; po Barth 1999, Abb. 1).

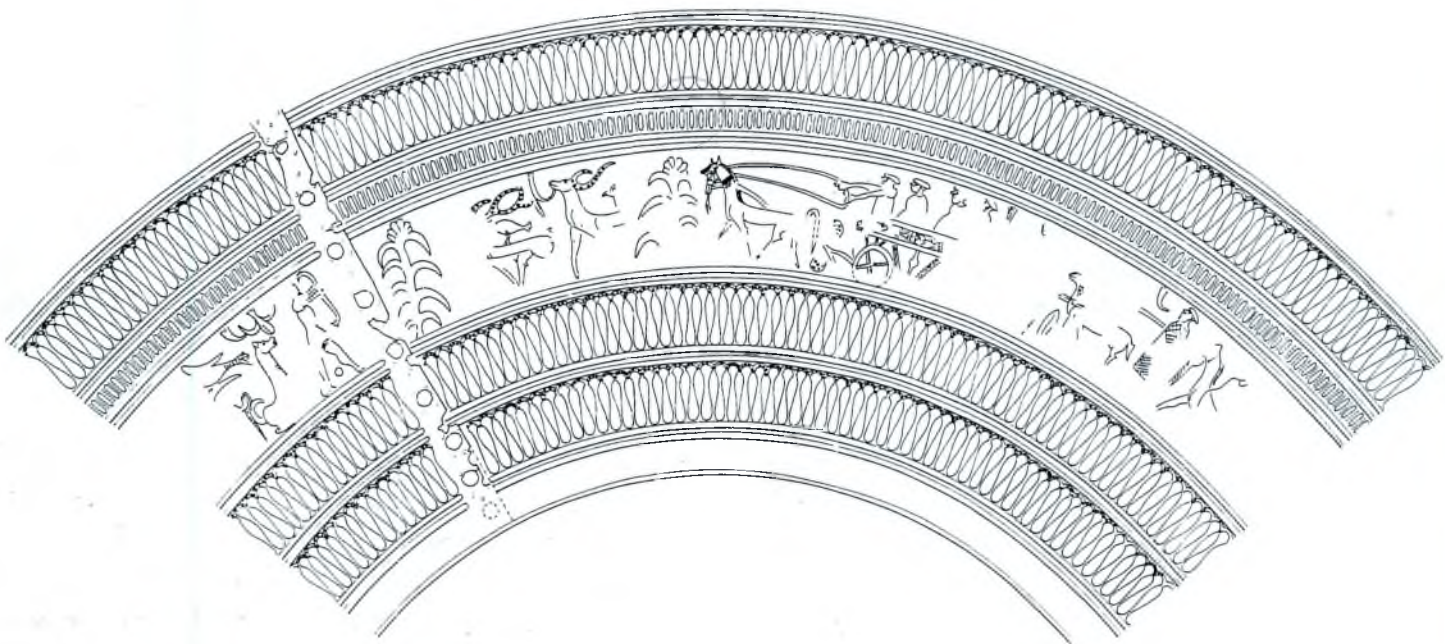
za prestol, ki je bil v svojih prizadevanjih očitno uspešen. Prestol si je torej pridobil z zvezo z veljakinjo, hčerko ali vdovo predhodnega vladarja. Če ta razlaga drži, je z njo podan zanimiv vpogled v specifično vlogo ženske v halštatski skupnosti iz Brezij: najvišji, vladarski rang se je dedoval matrilinearno. Nakazuje se ugotovitev, da so halštatske ženske na Dolenjskem – tiste iz najpomembnejših družin – imele vsaj v določenih primerih tudi pomembno politično vlogo.

na tako širokem prostoru za upodobitev iste ali sorodne legende. Morda pa drži teza Alexandrine Eibner, da presenetljivo podobni motivi nakazujejo enotno idejo, ki je v ozadju lovskih prizorov: lov je ena glavnih dejavnosti poglavarjev in oblastnikov bronaste in železne dobe v Sredozemlju in njegovem zaledju. Z njim izkazujejo svojo moč in oblast. Hkrati pa tako zastavljena standardna scenografija lova nakazuje poseg človeka in civilizacije (vladar – lovec) v divjo naravo (gozd) in njeno obvladovanje

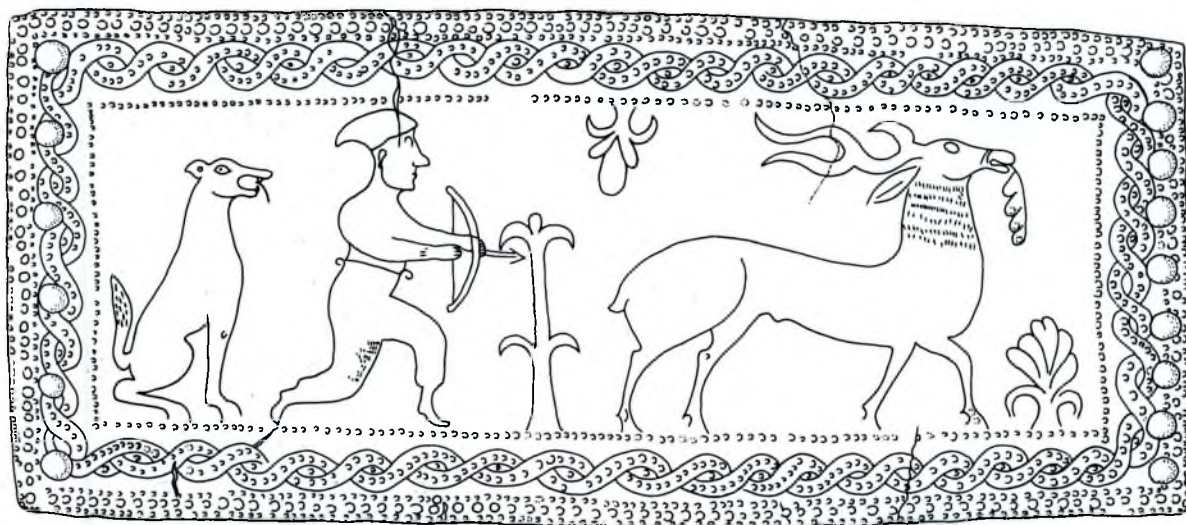

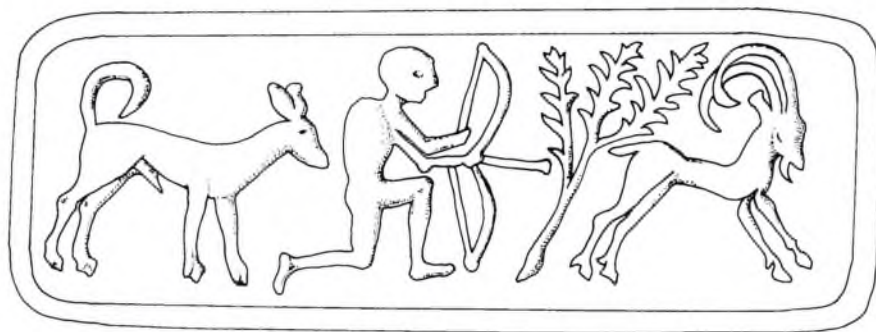
Slika 43. Zagorje ob Savi. Pravokotna pasna spona z delno rekonstruiranim motivom lova (kat. št. 46).

Slika 44. Novo mesto, Kapiteljska njiva. Plašč figuralno okrašene situle iz groba 3/12 (kat. št. 44; po Križ 1997, Priloga 3).

Slika 45. Molnik. Pravokotna pasna spona z motivom lova iz groba 3/10 (kat. št. 45; po Puš 1991).

Slika 46. Kreta, Knossos. Upodobitev na slonokoščnem bronastodobnem valjastem pečatniku (po Bloedow 2003, Fig. 5).

(usmrtitev divje živali). Osrednje mesto, ki ga na teh prizorih zavzema drevo med lovcem in divjadjo, pa verjetno izraža simboliko drevesa življenja, z življenjem (lokostrelec) na eni in smrtjo (uplenjena žival) na drugi strani.

V kolikšni meri so si železnodobni prebivalci Dolenjske svet okoli sebe prilagodili in si ga udomačili? Vemo, da je bilo, verjetno v neposredni okolici utrjenih gradišč, razvito poljedelstvo in živinoreja. Ti dve dejavnosti sta bili z razvito železno metalurgijo, zaradi potreb po oglju dodatno veliko porabnico lesa, gotovo vzrok za obsežne odprte pokrajine brez gozda. Po njih so potekale poti, njihove natančne podobe pa do nedavna nismo poznali. Prav zato je bila leta 2002 raziskana cesta pod rimskodobnim naseljem v Požarnicah pri Novem mestu presenetljivo odkritje (Slika 49). Cesta je bila okrog 3 m široka, tlakovana s kamni in ob strani zaključena z večjimi robniki. Neposredno jo je sicer težko datirati, saj so na njej odkrili le maloštevilne prazgodovinske keramične fragmente. Pomenljivo je, da je bila odkrita

Slika 47. Assur. Upodobitev na valjastem pečatniku. 13. st. pr. n. št. (po Müller-Karpe 1980, T. 108/10).

globoko pod rimskodobno podeželsko vilo od katere jo je ločila debela naplavinska plasa. Objekti tega rimskodobnega naselja so bili usmerjeni vzporedno z linijo rimske državn

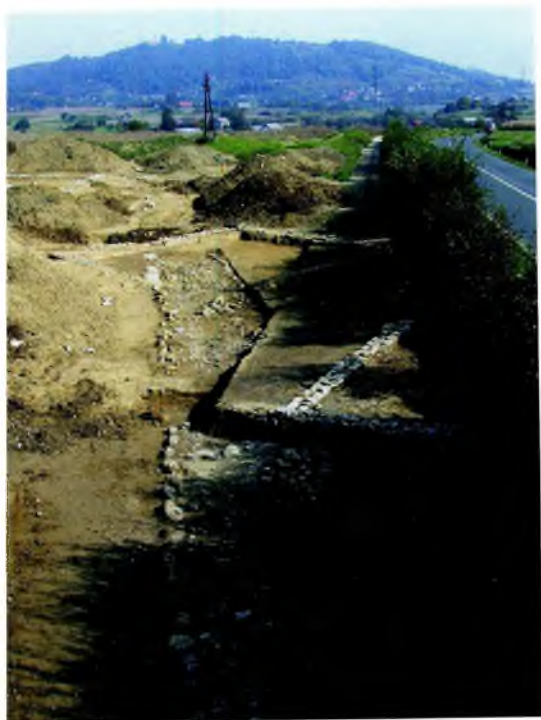

Slika 48. Preneste (Palestrina), grob Bernardini. Del zlato-srebrnega feničanskega pladnja z lovskim prizorom. Prva polovica 7. st. pr. n. št. (po Naso 2000, 126).

ceste, ki je imela drugačno usmeritev o prazgodovinske. Neposrednih elementov z njeno datacijo v halštatsko obdobje je sicer malo. Glede na stratigrafsko lego ter glede na dejstvo, da njena usmeritev nakazuje povezavo med velikima halštatskima središčema na Vinjem vrhu pri Šmarje in Marofu nad Novim mestom, pa raziskovalci upravičeno nagibajo k njeni dataciji v ta čas. Cesta torej dokazuje, da je vsaj na kratkih razdaljah očitno poteka monumentalna komunikacija, primerljiva najatraktivnejšimi sočasnimi etruščanskimi cestami, predhodnicami rimskih cest.

Tako postanejo razumljivejši tudi podobni vozovi na situlah. Ti so najpogostejši dvokolesni, na situli iz Novega mesta (Slika 44) pa je prikazan štirikolesni voz, kar je v motiviki situlske umetnosti redkost. Na vseh takšnih situlah so vozovi sestavljeni del svečanih procesij, ki jih sestavljajo še konjeniki in včasih bojovníki pešaki.

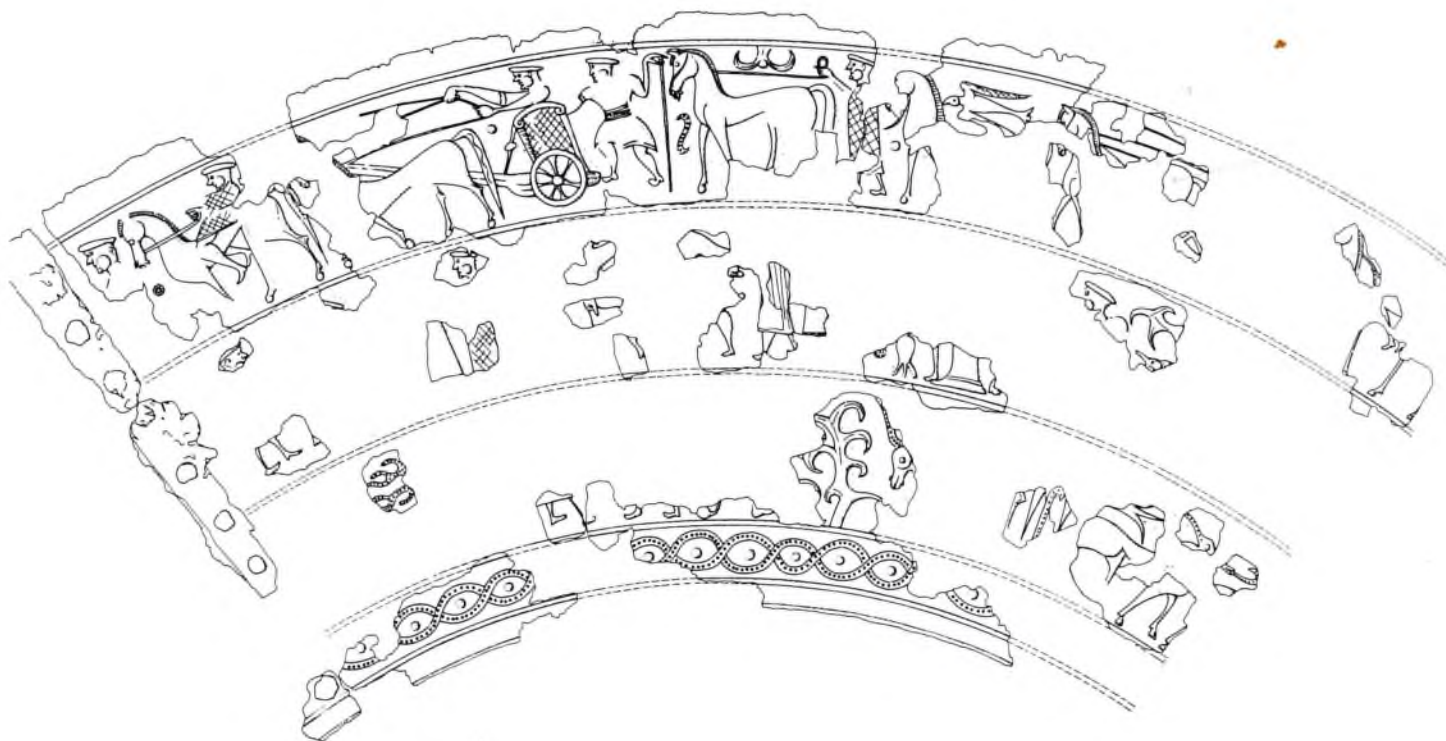
Slika 49. Požarnice pri Družinski vasi. Ostanke monumentalne zgodovinske ceste med Vinjim vrhom pri Smarjeti in Novim stom.

Očitno so bili vozovi namenjeni samo najvišjemu sloju veljakov. Dvokolesni, s stoječima voznikom in sopotnikom, kakršna sta prikazana na situlah z Vač in Dolenjskih Toplic (Slike 50-52), imajo dobre primerjave pri etruščanskih primerih. Zanje domnevamo, da predstavljajo bojne vozove. Vozova s sedečimi voznikom in popotniki z Vač in Novega mesta pa se glede na obliko in okrasne elemente navezujeta

na srednjeevropske vozove, zaradi umetelno izdelanih stranic in ostalih elementov verjetno namenjene svečanim procesijam.

Situla z Vač upravičeno velja za najlepši spomenik situlske umetnosti iz Slovenije in najpomembnejši tukajšnji prazgodovinski umetniški izdelek (Slike 52 in 90). Po številu in raznovrstnosti prikazanih motivov se lahko z njo merijo le še slabše ohranjene situle z Magdalenske gore (Slike 37 in 53) ter iz Dolenjskih Toplic (Slike 50-51). Prizori v treh frizih so na situlah organizirani na podoben način. Motivi in njihovo zaporedje niso naključje, temveč posledica strogih pravil uprizarjanja, verjetno povezanih z enovitim sporočilom, ki so ga situle nosile. Na situli z Vač je na prvem frizu prikazan slovesen sprevod z vozovoma in konjeniki. Gre za procesijo mož visokega ranga, med katerimi je sedeči mož na vozu s frigijsko čepico in neokrašenim oblačilom očitno vrhovni poglavar. Na drugem frizu so upodobljeni trije ločeni prizori, ki istega moža prikazujejo pri ustoličenju ali pri izvajanju vladarske avtoritete – nakazuje jo držanje dvojnega žezla, pri obrednem pitju in pri opazovanju dvoboja z ročkami. Oblačila in pokrivala nakazujejo vsaj štiri po rangi ločene skupine moških: vladar, ki mu

Slika 50. Dolenjske Toplice. Plašč figuralno okrašene situle iz groba 2/23 (kat. št. 47; po Teržan 1976, Priloga 3).

Slika 51. Dolenjske Toplice. Del situle iz groba 2/23 s prikazom voza (kat. št. 47).

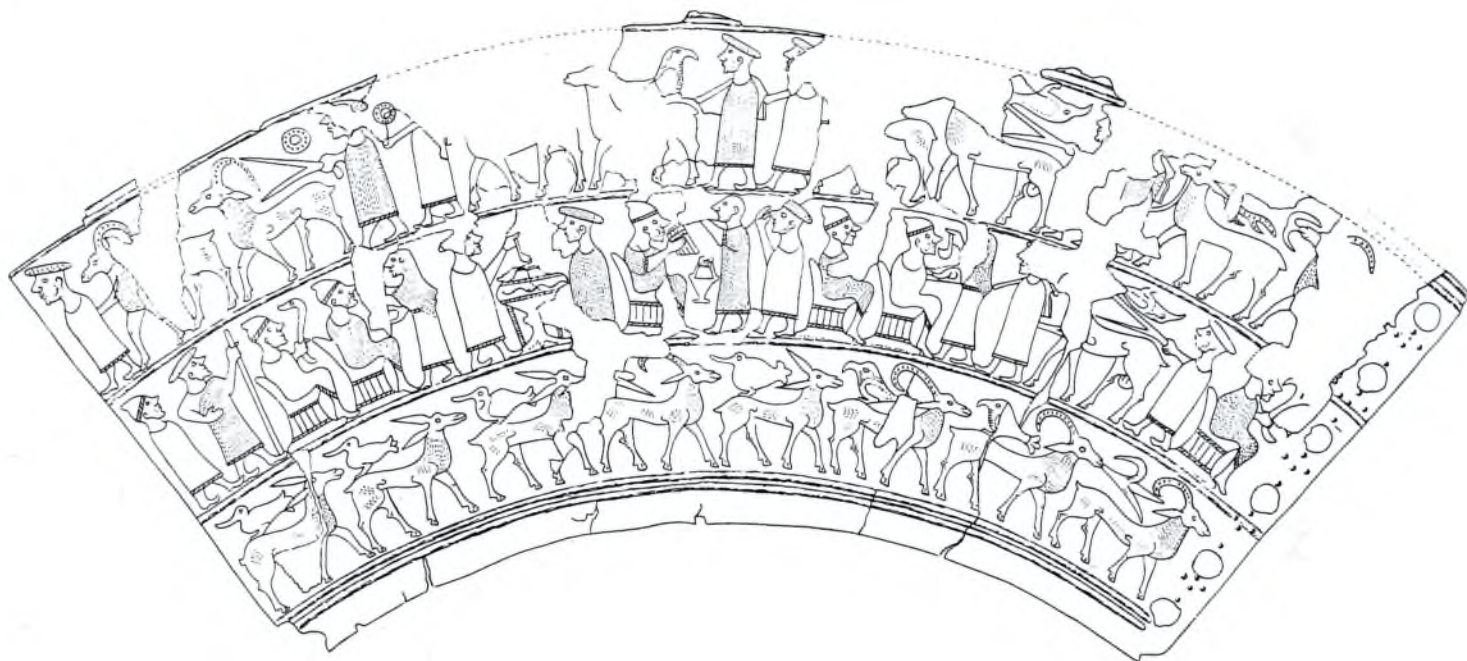
sledi prvi spremljevalec (mogoče naslednik ali sovladar), tudi v frigijski čepici, a z okrašenim oblačilom. Ta dva sta edina tako na situli z Vač kot na tisti z Magdalenske gore (Slika 53), ki sedita na prestolu. Sledi večja skupina mož visokega ranga z ovalnimi čepicami. Po prvem frizu sodeč gre za bojevnike oz. konjenike. Najnižji rang na

obeh situlah predstavljata gologlava mož strežnika, ki ponujata pijačo.

Prikazi na tretjem frizu se ločijo od pripove zgornjih frizov. Na obeh situlah, pa tudi večini ostalih iz tega časa gre za v des usmerjen sprevod divjih živali – kozorog in košut, ki jim na situli z Vač sledi srhlji

Slika 52. Vače, Nad Lazom. Plašč figuralno okrašene situle (kat. št. 48; po Stare 1955, Priloga 1).

zver, verjetno volk, s človeško nogo v gobcu. Na obeh situlah je poleg tega prikazan par ptic ujed, na tisti iz Magdalenske gore pa še štiri race, kombinacija, podobna tisti na zadnjem frizu druge magdalenskogorske situle (Slika 37). Spomniti se velja podobnega mesta in usmeritve živalskih sprevodov na zgodnjih izdelkih feničanskih in etruščanskih delavnic orientalizirajočega časa iz 7. st. pr. n. št. (Sliki 18-19).

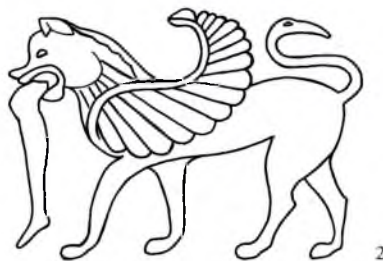
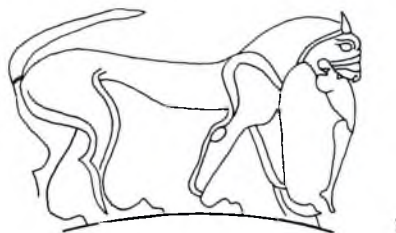
Tako živali in njihova usmerjenost kot ptici ujeti na hrbtu dveh košut nakazujejo pot v podzemlje, v smrt. Vsebina tretjega friza na situli z Vač je očitno tesno povezana z etruščanskimi in nasploh italjskimi predstavami. To dokazuje tudi motiv zveri, ki požira človeško nogo, saj ima najboljše primerjave v etruščanskem prostoru (Slika 54; prim. tudi naslone kanapeja z glasbenikoma na Sliki 56: 1).

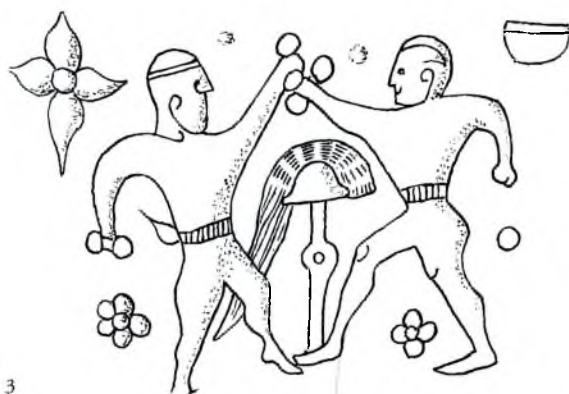
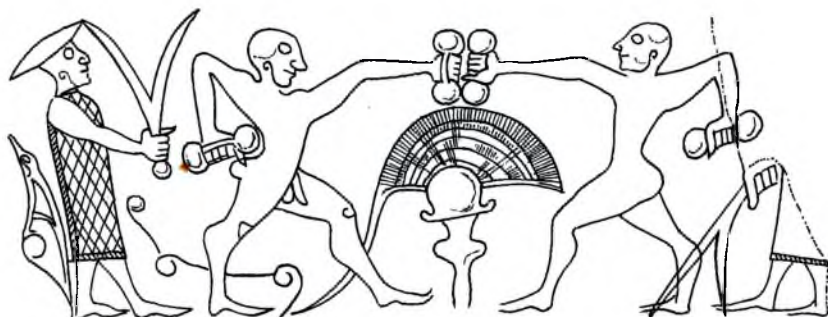
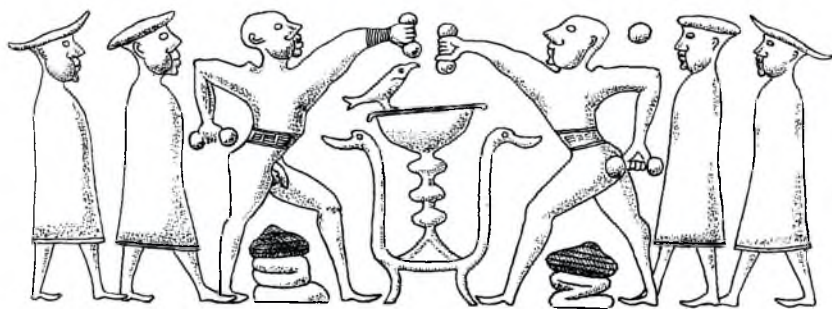
Prvi friz na situli z Magdalenske gore se delno razlikuje od tistega na situli z Vač (Slika 53). Tudi tu gre za sprevod, a tokrat moških z dvojnimi palicami in sekirami ter živali, med katerimi so prepoznavni jeleni in kozorogi. Prizor postane jasnejši v drugem frizu, kjer še eno žival – glede na podobnost s situlo z Vač gre za ovna – obdajata moža z dvojno palico in sekiro. Očitno gre za žrtevno žival,

podobno pa velja tudi za živali v zgornjem frizu. Mož v ovalni čepici, neokrašenem oblačilu in s sekiro pred ovnom je torej tako na situli z Vač kot na tej z Magdalenske gore svečenik, ki opravlja žrtevno daritev. Med možmi z ovalnimi čepicami ima očitno

Slika 53. Magdalenska gora, Preloge. Plašč figuralno okrašene situle iz groba 13/55 (kat. št. 49; po Lucke, Frey 1962, T. 68).

Slika 54. Motivi zveri, ki požirajo človeško nogo. 1 – Veji (južna Etrurija); 2 – Bologna (Certosa); 3 – Vače (po Frey 1981, Abb. 8-10).

Slika 55. Izbrani motivi dvoboja z ročkami. 1 – situla Providence; 2 – Kuffarn; 3 – Bologna (Arnoaldi). 5.-4. st. pr. n. št. (po Lucke, Frey 1962, T. 63, 75, Beil. 1).

najvišji položaj, saj je na situli z Vač potnik v prvem vozu ter na obeh situlah izvajalec enigmatičnega obreda ob veliki posodi na nogi.

Vrstni red prizorov v drugem frizu je podoben tistemu z Vač, pomembni razliki pa sta naslednji: na desni strani je namesto dvoboja z ročkami prikazano dodatno obredno pitje, ki mu sledi prizor z ovnom, in nato ustoličenje moža v frigijski čepici z okrašenim oblačilom. Ker je ta prizor moža z žezlom zrcalna podoba levi strani drugega friza z možem z žezlom, a z neokrašenim oblačilom, se ni moč izogniti vtisu, da je na situli z Magdalenske gore prikazan prehod oblasti od prejšnjega vladarja (mož z žezlom

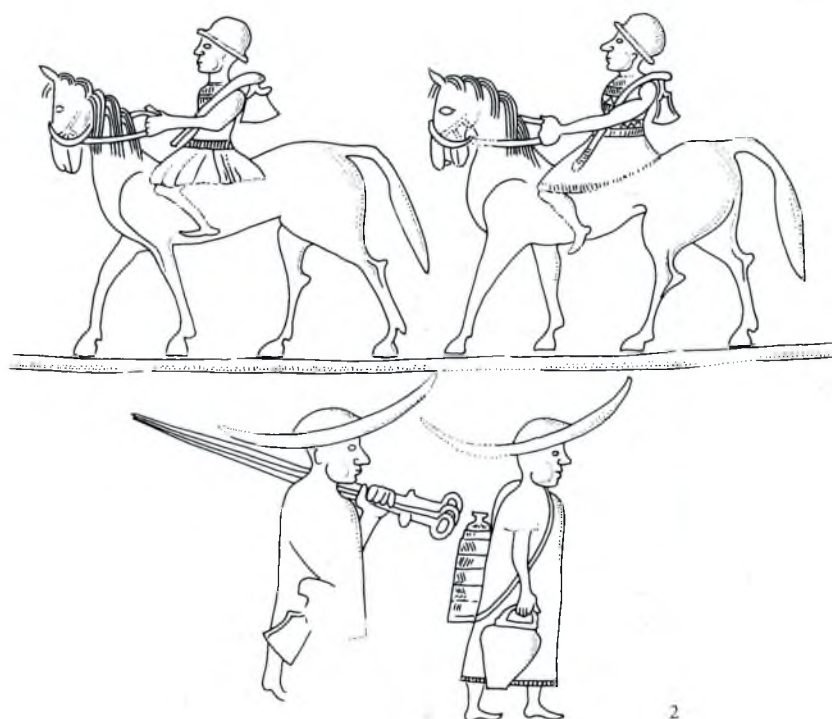
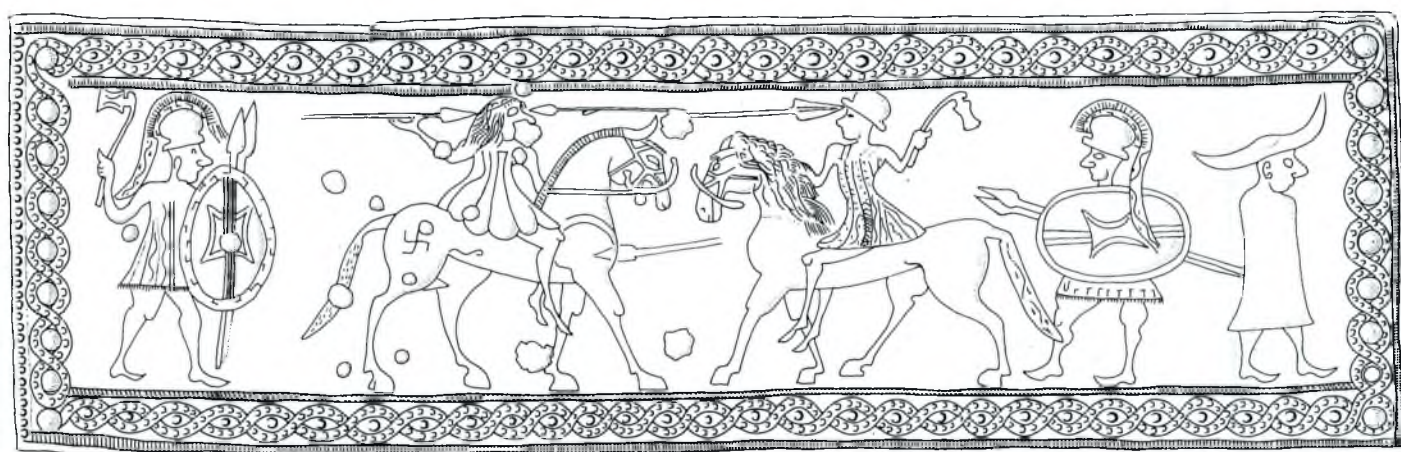
na levi strani drugega friza) na novega, prej prestolonaslednika (mož z žezlom na desni strani drugega friza). Ob številnih in izjemnih pridatkih v grobu 13/55 s Prelog pod Magdalensko goro (prim. kat. št. 49) lahko sklepamo, da je bila situla lastnina mogočnega veljaka, zato je verjetno, da je eden od upodobljenih vladarjev pokojnik, ki je situlo odnesel s seboj v grob.

Upravičeno torej lahko domnevamo, da situli z Vač in Magdalenske gore upodabljata izbrane dogodke iz življenj slavljenih vladarjev, tiste dogodke, ki so vladarja zaradi bojvniških, lovskih, rokoborskih, glasbenih in drugih odlik tudi ustoličile. V tem smislu lahko prizore na situlah do neke mere vzporejamo z upodobitvami vladarjev v etruščanski in v bližnjevzhodnih civilizacijah. Pomemben vsebinski del uprizoritev na tamkajšnjih vladarskih palačah ali reliefih in slikarij v tamkajšnjih grobnicah namreč predstavlja slavljenje vladarjevih slavnih dejanj. Ti prizori so torej neke vrste alibi in argument za legitimiranje vladarja in njegove oblasti.

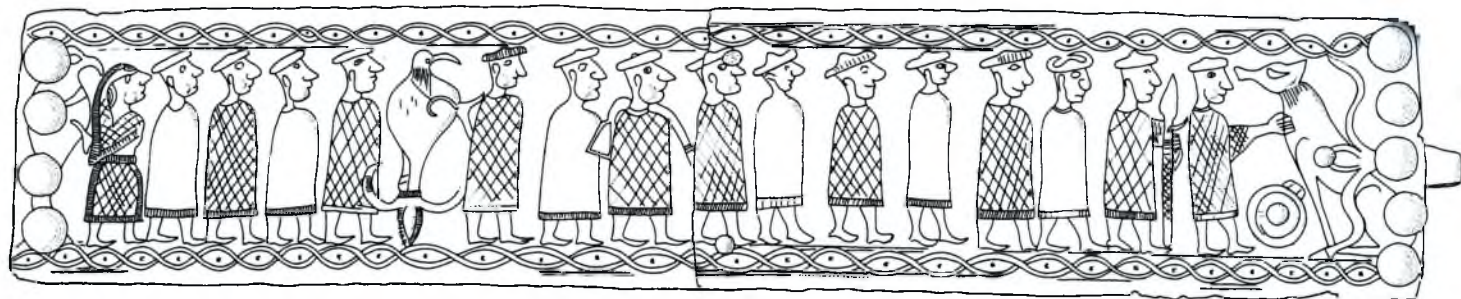
V kulturnem okolju spomenikov situlske umetnosti od Bologne do Donave so standardi upodabljanja specifičnih motivov, kot sta dvoboj z ročkami ali glasbeno tekmovanje, zelo podobni. Pri dvoboju z ročkami gre očitno za prefinjeno igro, katere namen ni surova borba, temveč izbitje ročke iz rok nasprotnika (Sliki 55 in 57). Čelada ali dragocena posoda med dvobojevalcema je trofeja, namenjena zmagovalcu. Le izjemoma so glasbeniki s trstenkami prikazani v procesiji, kot na situli iz Welzelacha na Tirolskem (Slika 56: 3). Pogosteje si glasbenika sedita drug nasproti drugemu, bodisi s trstenkami, bodisi v kombinaciji trstenk in lire (prim. Sliki 37 in 56). Kot nakazujeta dvobojevalca z ročkami na situli Certosa iz Bologne v ozadju obeh glasbenikov (Slika 56: 1), gre tudi pri teh prizorih za tekmovanje. Tovrstni motivi so si dokaj podobni na celotnem področju pojavljanja spomenikov situlske umetnosti. Posebnosti v oblačilih in pokrivalih

Slika 57. Magdalenska gora, Preloge. Pravokotna pasna spona z motivom dvoboja z ročkami iz groba 2/46 (kat. št. 50; po Tecco Hvala et al. 2004, Priloga 12: A).

Slika 58. Motiva konjenikov in pešakov s širokokrajnimi klobuki: 1 – Preloge, Pravokotna pasna spona (kat. št. 51); 2 – Bologna, Certosa. Dela prvega in drugega friza situle (po L. Frey 1962, T. 17, 18).

grivami konj, upodobljenih na situli iz Bologne (Slika 58: 2). S konjenikom na tej situli je primerljiva tudi čelada brez običajne perjanice desnega konjenika s spona z Vač. Dodatno je pomenljivo, da se na desni strani pasne spona pojavlja že omenjeni mož s klobukom z ekstremno širokimi kraji, kakršnih na situlskih prizorih z Dolenjske prav tako ne poznamo. Pač pa jih poznamo predvsem na situlah iz Est in Bologne (Slika 58: 2). Ali imamo torej na pasni sponi z Vač opraviti z dvobojem med etruščanskim ali venetskim prišlekom, ki ga spremlja velikaš s klobukom, in dolenjskim domačinom? Če bi znamenje svastike na stegnu levega, »dolenjskega« konja razumeli kot dodatno identifikacijsko obeležje, bi lahko to tezo potrdili, saj so svastike pogost simbol halštatske Dolenjske, npr. na keramičnih posodah iz Šmarjete, Dolenjskih Toplic in Novega mesta. Dejstvo, da so ob severnem obrobju Jadrana v predrimskem času lastniki označevali svoje najboljše jahalne konje, kot nam to podajajo pisani viri (prim. Strabonov citat na naslednji strani), je lahko dodatna potrditev navedene teze. Železnodobnim prebivalcem Vač je torej navedeni prizor, kakorkoli lapidarno je prikazan, gotovo pomenil asociacijo na neko njim pomembno zgodbo. Ali je šlo za legendo – sestavni del njihove rodovne ali širše identitete, ali pa vendarle za resničen dogodek, ki je obeleževal slavna dejanja pokojnika, pa ostaja odprto vprašanje.

Pretresljiv je prizor na pasni sponi iz Stične (Slika 59). Gre za sprevod petnajstih mož in ženske. Vsi so obrnjeni v desno proti velikemu sedečemu psu ali volku. Tako smer sprevoda, volk kot veliko goveje rogovje na eni in prežeči ptici ujeti na drugi strani po mnenju Bibe Teržan nakazujejo, da gre za pogrebni sprevod. Če lahko za sulico, sekiro in dvojno sekiro, ki jih nosijo drugi, deveti in enajsti mož v sprevodu, domnevamo, da so grobni pridatki umrlemu, se lahko vprašamo, ali je tudi ženska na zadnjem mestu sprevoda žrtev, ki bo šla v grob skupaj s pokojnikom? Tako pogosti dvojni pokopi moškega in ženske v dolenjskih halštatskih grobovih kot omembe žrtvovanja žená ob smrti pomembnih poglavarjev pri sočasnih grških piscih nam narekujejo pozitiven odgovor na to vprašanje. Takole namreč navaja Herodot nenavadne običaje pri ljudstvih, ki so živela severneje od Krestoncev, t.j. v današnji Makedoniji in v severnejših predelih:

Pri plemenih više Krestoncev ima sleherni mož po več žená; kadar kateri umre, nastane med ženami hud prepir in med prijatelji burne debate o tem, katero je rajni imel najraje. Ženo, ki jo spoznajo vredno te časti, poveljujejo moški in ženske, nato jo njen najbližji sorodnik zakolje na grobu, a zaklano pokopljejo skupno z možem ...

Herodot, Zgodbe, V, 5 (prevod A. Sovre).

Slika 59. Stična. Pravokotna pasna spona z motivom pogrebne sprevoda (kat. št. 52).

Pozne podobe

Oglej, ki je od vseh (mest) najbližje skrajnemu delu (Jadranskega) zaliva, so Rimljani ustanovili kot utrdbo proti barbarom, ki so bivali nad njim. Do tja vodi po reki Nadiži vodna pot za trgovske ladje v dolžini preko šestdeset stadijev. Oglej je bil kot emporij prepuščen tistim ilirskim ljudstvom, ki živijo v bližini Donave. Slednji nalagajo na vozove in tovorijo v notranjost morske proizvode, vino, hranjeno v lesenih vrčih, in olivno olje, prvi pa dobijo v zamenjavo sužnje, živino in kože. A Oglej je zunaj venetskih meja. Mejo med dvema ljudstvom označuje reka, ki priteče iz Alp in ki omogoča plovbo v dolžini kar tisoč dvesto stadijev do mesta Noreje. Tod se je Gnej Karbo neuspešno kosal s Kimbri. V tej regiji so področja, ki so naravno primerna za izpiranje zlata, poznajo pa tudi železarstvo. In v najglobljem jadranskem zalivu je tudi zabeležbe vreden Diomedov tempelj, Timav. Ima namreč pristanišče in čudovito okolico in sedem izvirov pitnih vod, ki se takoj izlivajo v morje v široki, globoki reki...

Kakorkoli, nekateri povedo, da se pri Venetih časti Diomed in da mu žrtvujejo belega konja; pokažejo tudi dva sveta gaja, eden je posvečen Argejski Heri, drugi pa Etolski Artemidi. Prav tako imajo, kot je pričakovati, legende, povezane s tema gajema. Na primer, da postanejo divje živali v teh gozdovih krotke, da se v njih košute družijo z volkovi, da pustijo, da se jim ljudje približajo in se jih dotikajo. Če se živali, ki jih zasledujejo psi, zatečejo tja, psi opustijo lov. Prav tako se govori, da je neki odličnik iz teh krajev, znan po tem, da je pogosto nastopal kot pōrok in bil zaradi tega tudi zasmehovan, naletel na nekaj lovcev, ki so imeli ujetega volka. Za šalo so mu ponudili, da izpustijo volka, če bo pōrok za vso škodo, ki bi jo volk naredil. Mož se je s tem strinjal in osvobojeni volk je segnal čredo neožigosanih kobil v hlev svojega pōroka. Odličnik je to razumel kot darilo, kobile je torej označil z znamenjem volka in jih imenoval »Od volka prinesene«. Kobile so se odlikovale po svoji hitrosti bolj kot po svoji lepoti. Njegovi potomci, ki so jih podedovali, so tem kobilam ohranili znamenje in ime. Odločili so se, da drugim ne prodajajo svojih konj, tako da bo le njim ostala izvorna rasa. Tako je vzreja konj v teh krajih postala slavna. A sedaj so, kot rečeno, tovrstne dejavnosti popolnoma opuščene...

Strabon, Geografija V, 1,8 in 1,9.

Situle, ki jih lahko glede na grobne najdbe datiramo v mlajši čas, v iztek 5. ter prehod v 4. st. pr. n. št., imajo v primerjavi s predhodnimi mnogo skromnejše pripovedne poteze. Praviloma je edini preostali figuralni friz razkošno obdan z natančno vrezanimi in iztolčenimi geometrijskimi motivi. Na figuralnem frizu so prikazani sprevodi rastlinojedih živali, najpogosteje jelenov in košut, kot na situli z Valične vasi (Slika 60), včasih pa tudi kozorogov in drugih rogatih živali, kot na situli iz Novega mesta (Slika 61). Le redko jih spremljajo posamične človeške figure, tako na situli z Vač, ki jo hranijo v muzeju v Oxfordu (Slika 109). Izjemen je prikaz na situli iz Novega mesta (Slika 63): v desno usmerjen sprevod s tremi jezdecem in štirimi spremljevalci, ki vodijo konje na povodcu. Zadnji konj je otovorjen z vrečami ali mehovi, kar nakazuje, da gre za trgovsko karavano.

Po nekaterih znamenjih se v tem obdobju okrepijo stiki Dolenjske z zgodnjekeltsko srednjo Evropo. Nekaj elementov noše, okrasa in orožja prihaja namreč od tod, a hkrati skoraj povsem zamrejo stiki s sredozemskimi – etruščanskimi in grškimi središči. Na neki način je nenavadno, da je trgovska karavana prikazana na situli iz časa, ki ga ne označujejo razkošni sredozemski uvoženi predmeti. Morda je s tem izraženo zavedanje železnodobnih prebivalcev Dolenjske, da je trgovanje eden glavnih vzgibov blagostanja. Morda pa je verjetneje, da je situlo s tem prizorom pokojni veljak vzel s seboj v grob kot obeležje svojih slavnih pohodov. Situla namreč skupaj s še eno (Slika 62) izhaja iz groba 4/3 iz Kandije v Novem mestu, ki je tudi sicer eden najbogatejših grobov tega časa na Dolenjskem (prim. kat. št. 60-61).

Ob izrednem bogastvu in številčnosti grobnih pridatkov pritegne pozornost dejstvo, da je bil veljak pokopan skupaj s svojo družico. Verjetno lahko tudi ob tem dvojnem grobu domnevamo žrtvovanje pokojnikov bližnje osebe.

Slika 60. Valična vas. Situla s figuralnim frizom (kat. št. 58).

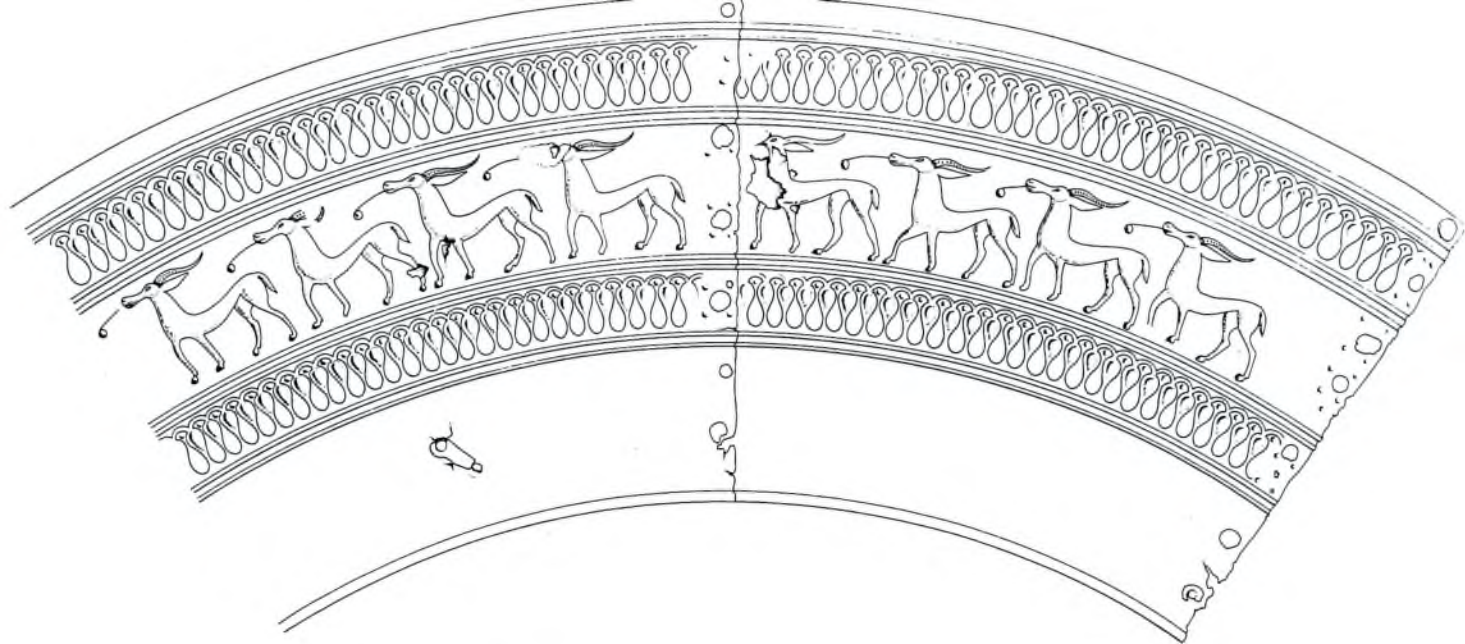

Kaj lahko povemo o najmlajših spomenikih situlske umetnosti? Iz predmetov, ki jih je mogoče datirati, je po eni strani zaznati močno osiromašenje v raznovrstnosti motivov, ki so pretežno le še živalski. Po drugi strani so torevtski mojstri prizore upodabljali le še na situle. Ob teh so živalski motivi vrezani le še na eni pasni sponi z Magdalenske gore (Slika 119). Vsebinsko je tako omejenemu naboru živalskih sprevodov težko pripisati konkretno zgodbo ali željo po specifični naraciji, kot je to značilno

za klasično obdobje razcveta situlske umetnosti. V klasičnem obdobju so bila upoštevana določena pravila upodabljanja in so tako živalski sprevodi na spodnjih frizih situl funkcionalno uprizarjali neko zgornjim dopolnilno zgodbo, pri kateri so bili elementi, kot so prikazi ptic ujed, zveri in celo usmerjenost sprevodov, pomenljivi. V poznem obdobju na prehodu iz 5. v 4. st. pr. n. št. ni več tako. Vse tako kaže, kot da je situlska umetnost zapadla v določen manirizem, v nekakšno dekorativnost, ki ji

Slika 61. Novo mesto, Kandija. Situla s figuralnim frizom iz groba 2/6 (kat. št. 59).

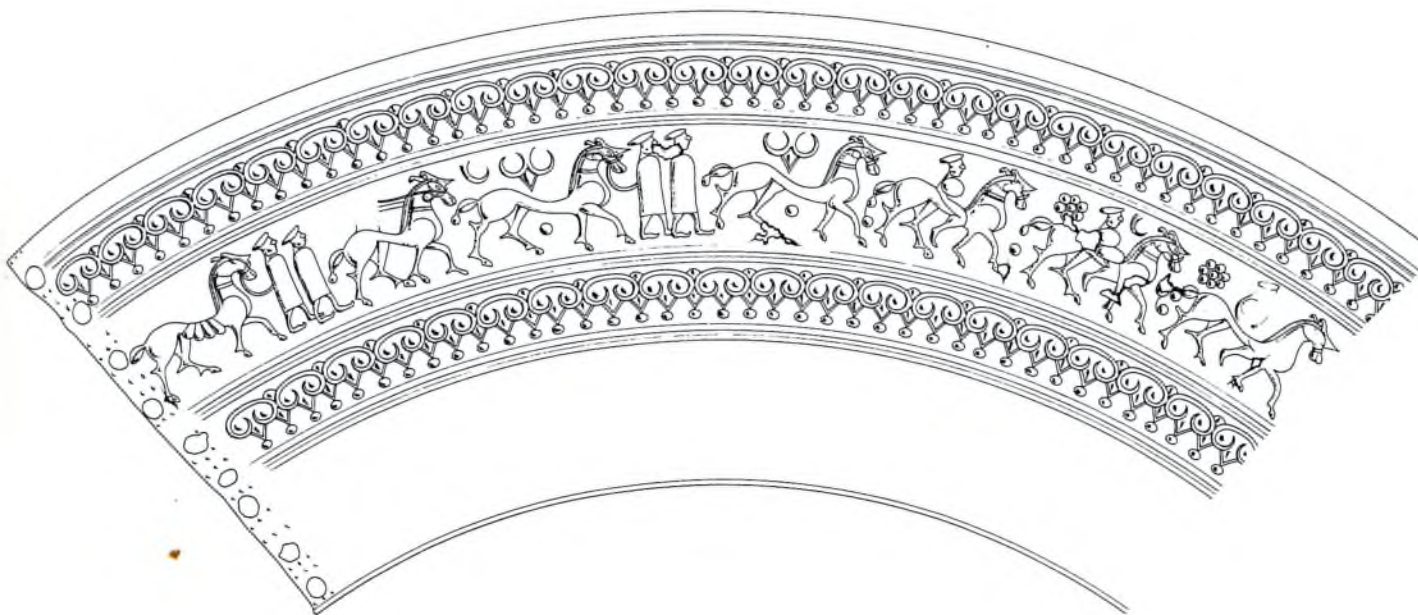
Slika 62. Novo mesto, Kandija. Plašč prve figuralno okrašene situle iz groba 4/3 (kat. št. 60; po Knez 1986, Priloga 2).

je želja po bohotnem okraševanju pomembnejša od vsebine. Morda se v tem odraža nostalgичen spomin na stare čase, na slavno preteklost, ki se ji lahko redke figuralne upodobitve sicer bližajo, a doseči se je več ne da.

Tako je mogoče ocenjevati pozni čas situlske umetnosti v odnosu na predhodno obdobje. Vseeno pa velja presojati pozno obdobje situlskega ustvarjanja na Dolenjskem tudi sinhrono – v odnosu na ostale sočasne centre situlske umetnosti. V tem smislu velja opozoriti, da so najmlajše situle dolenjskega kulturnega kroga – kljub motivni in vsebinski skromnosti – v celotnem območju pojavljanja spomenikov situlske umetnosti izjemne. Če smo za situle iz predhodnega obdobja, kot sta tisti z Vač in Magdalenske gore (Sliki 52-53), ugotovili, da so že

nosile svoje specifično, tako tehnično kot vsebinsko, dolenjsko obeležje, potem ga situle iz poznega obdobja nosijo še toliko bolj. To je namreč čas, ko situlska umetnost izumira tudi v venetskem in bolonjskem prostoru. Tudi tod z redkimi izjemami, kot so bronaste ploščice s posamičnimi figurami, darovane v venetskih svetiščih, tovrsten način upodabljanja v času 4. st. pr. n. št. zamre. Presenetljive stilne podobnosti imata izjemni, a med seboj zelo oddaljeni situli iz Bologne (Arnoaldi) in iz Kuffarna v Spodnji Avstriji. Dolenjska je v tem času edina pokrajina, v kateri okrog leta 400 pr. n. št. še ugotavljamo samosvoj in dovolj številen situlski slog.

V zadnjih generacijah življenja dolenjske halštatske kulture v času iztekajočega se 4. st. pr. n. št. situlske umetnosti ne zasledimo

Slika 63. Novo mesto, Kandija. Plašč druge figuralno okrašene situle iz groba 4/3 (kat. št. 61; po Knez 1986, Priloga 3).

več. Tudi sicer je iz tega časa odkritih izjemno malo grobov z bogatimi pridatki, ki bi označevali socialno močno izpostavljene veljake ali sploh kakršno koli blagostanje, ki bi se izražalo v prestižnih ali uvoženih predmetih. So pa tedaj pogosti moški grobovi z orožjem, kar je verjetno kazalnik nemirnih, surovih časov. Prihajajo nov čas in novi okusi. Prihajajo Kelti s svojo zapleteno simboliko latenskega okrasja. Prihaja nova doba, mlajša železna doba.

Kako torej lahko ovrednotimo dediščino železnodobne situlske umetnosti? Nedvomno se je razvila ob sredozemskih, predvsem etruščanskih motivnih in oblikovnih zgledih ter ob tesnih stikih z venetskimi središči v Benečiji. Podoben način upodabljanja in motivika na situlskih spomenikih včasih nakazujeta iste torevtične

šole, mogoče celo potujoče mojstre, ki so na širokem prostoru izpolnjevali naročila lokalnih vladarjev. Dejstvo pa je, da je situlska umetnost na Dolenjskem pridobila svoj lastni ustvarjalni izraz in se je tukaj tudi samostojno razvijala. Njeni spomeniki, posebej iz časa največjega razcveta in iz poznega obdobja, imajo svoj lastni, dolenjski pečat. Njen pomen za današnje opazovalce pa je predvsem v tem, da s samosvojimi, živimi podobami razkriva številne vidike življenja naših prazgodovinskih prednikov, ki jih sicer še tako kvalitetne raziskave prazgodovinskih najdišč in arheoloških najdb ne morejo podati.

Slika 64. Najdišča spomenikov situlske umetnosti v Sloveniji.

Slika 65. Kat. št. 20 (po Kromer, Gabrovec 1962, Y 41: 1).

Slika 83. Kat. št. 42.

trije motivi. Prvi je ribolov: goli moški postavi si stojita nasproti in držita med palici napeto mrežo, v katero sta ujeti veliki ribi. Drugi je lov na zajce: lovec s kijem (?) je usmerjen proti zajcu, ki je ujet v nastavljeno mrežo. Med njima je upodobljeno drevo. Zadnji prepoznavni motiv prikazuje akt spolne združitve: ženska leži na ležišču, moški pa je na njej. Prizor je obdan s štirinožnimi živalmi (zveri in pošasti?). Dolžina 127 cm.

44. Poškodovana situla s figuralnim frizom, ki je obdan s po dvema vodoravnima iztolčenima rebroma in s tremi frizi stiliziranih rastlinskih motivov. Figuralni friz je delno poškodovan, na njem pa je proti desni mogoče prepoznati niz motivov: lokostrelec stoji z namerjenim lokom, za njim sedi

pes, nad katerim leti ptič. Lokostrelec meri v dva jelena s ptičema na hrbtu. Temu prizoru sledijo konj, vprežen v štirikolesni voz z voznikom in tremi spremljevalci, konj, vprežen v dvokolesni voz z voznikom, ter slabo prepoznaven konj z jezdecem. Višina 24,2 cm.

Ostali grobni pridatki: v skeletnem grobu so bili še železni tulasti sekiri, železen nož, železna konjska brzda, keramična posoda, tri steklene jagode in svinčena aplika v obliki živalske svastike. Datacija: prva polovica 5. st. pr. n. št. Dolenjski muzej, Novo mesto, inv. št. 2162, 2164.

Literatura: Križ 1997, 24s, 58s, T. 38-39, Prilogi 3 in 4.

Molnik, grob 3/10 (Slike 45, 86 in 87)

45. Pravokotna pasna spona, sestavljena iz štirih z zakovicami združenih fragmentov. Predmet je bil v času uporabe nekajkrat popravljen oz. na novo zakovičen. Spona je ob robu okrašena z vrezanim prepletom in linijami iztolčenih bunčic, ki uokvirjajo osrednji prizor: lokostrellec, za katerim sedi velik lovski pes, meri v jelena, ki mu iz ust visi rastlinski list. Med lokostrelcem in jelenom je upodobljeno stilizirano drevo, jelen pa je spredaj in zadaj dodatno uokvirjen z rastlinskim motivom. Dolžina popravljene spone 24,6 cm; dolžina prvotne spona 30 cm. Ostali grobni pridatki: v žganem grobu so bili poleg pasne spona še šilo, nož in keramična skodelica.
Datacija: konec 6. oz. začetek 5. st. pr. n. št.

Mestni muzej, Ljubljana, inv. št. 510: LJU;36128.

Literatura: Puš 1991, 48s, zadnja stran; Teržan 1997, 667s, Abb. 11; Teržan 1998, 530, Abb. 10.

Zagorje, pasna spona (Slike 43 in 88)

46. Poškodovana pravokotna pasna spona. Ob robu je okrašena s tremi linijami iztolčenih pik in bunčic, ki uokvirjajo osrednji figuralni motiv. Upodobljen je pes, ki od zadaj napada jelena, ter jezdec na konju, ki je s kopjem zadel košuto v vrat. Dolžina 22,2 cm.
Grobna celota je neznana.
Datacija: konec 6. oz. začetek 5. st. pr. n. št.
Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, inv. št. P 4340.
Literatura: Umetnost 1962, 103, T. 37; Lucke, Frey 1962, 80, T. 54; Gabrovce 1966, T. 7: 3.

Slika 85. Kat. št. 44.

Dolenjske Toplice, grob 2/23 (Slike 50, 51 in 89)

47. Poškodovana situla s tremi slabo ohranjenimi figuralnimi frizi. Na prvem je v levo usmerjen sprevod z moškim, jezdecem in konjem, vpreženim v voz z voznikom. Tem sledijo mož z dolgo palico, ki stopa na voz, mož s konjem na povodcu, konj s ptičem nad njim, konj, vprežen v voz z voznikom in jezdec. Na slabo ohranjenem drugem frizu so prepoznavne stoječe moške figure, med njimi dvobojevalca z ročkami, ter spodnji del prestola. Na slabo ohranjenem tretjem frizu so prepoznavne stoječe, verjetno moške figure, rogate živali, med njimi jelen in dva kozoroga, ter drevo. Ob spodnjem robu je situla okrašena z vrezanim prepletom in linijami iztolčenih pik. Ostali grobni pridatki: v skeletnem grobu so bili še bronasti certoški fibuli, železen nož, železni sulični osti, bronasta ostroga, steklena jagoda,

Slika 86. Kat. št. 45.

Slika 87. Kat. št. 45.

Slika 88. Kat. št. 46.

bronasti pasni jezički in keramična posoda.

Datacija: konec 6. oz. začetek 5. st. pr. n. št.

Naturhistorischesmuseum, Dunaj, inv. št. 56801.

Literatura: Umetnost 1962, 100s, T. 34; Kromer, Gabrovec 1962, Y 46; Lucke, Frey 1962, 70, T. 32; Teržan 1976, 398,

T. 11-12, Priloga 3.

Vače, Nad Lazom, situla (Slike 2, 32, 52 in 90)

48. Situla s tremi figuralnimi frizi. Na prvem je v levo usmerjen sprevod konjenikov in vozov. Spredaj dva moža vodita svoja konja na povodcu. Eden je

Slika 89. Kat. št. 47.

oborožen s sekiro, nad obema konjema pa sta ptici ujedi. Sledita konjenika, nad katerima je upodobljen rastlinski motiv. Za njima gredo konj, vprežen v

dvokolesni voz s stoječima voznikom in spremljevalcem, in konj, vprežen v dvokolesni voz s sedečima voznikom in spremljevalcem. Sprevod zaključuje

Slika 90. Kat. št. 48.

konjenik. Na drugem frizu je proti desni upodobljenih več prizorov: dva moža stojita ob veliki posodi na nogi, eden v posodo siplje neznano snov, drugi pa dviguje roko k nosu; dva moža na prestolu, eden drži dvojno žezlo, drugemu pa strežnica ponuja pijačo v skodelici; tretji mož na prestolu igra na trstenke, za njim stoji spremljevalec, pred njim pa strežnik, ki mu ponuja pijačo iz zajemalke in situle; četrtemu možu na prestolu strežnica ponuja

Slika 91. Kat. št. 49.

pijačo iz skodelice in zajemalke; gola dvobojevalca z ročkami se borita za trofejo – čelado med njima; dvoboj na vsaki strani opazuje par moških, od katerih je eden oborožen s sekiro. Friz zaključuje oven, ki mu na hrbtu sedi ptica ujeta. Na tretjem frizu

je upodobljen proti desni usmerjen sprevod sedmih rastlinojedihi živali – štirih kozorogov in treh košut, ki jim sledi zver (levinja ali volk) s človeško nogo v gobcu. Dvema košutama sedita na hrbtu ptici ujeti. Dvema košutama in enemu kozorogu iz gobcev visijo stilizirane rastlinske vejice. Višina 23,8 cm.

Ostali grobni pridatki: po nezanesljivih navedbah je bila situla odkrita v skeletnem grobu v manjši gomili skupaj z dvema poškodovanima zapestnicama in deli keramične posode.

Datacija: konec 6. oz. začetek 5. st. pr. n. št.

Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, inv. št. P 581.

Literatura: Stare 1955, 14, 35s, op. 21, T. 56, 101-104, Priloga; Stare 1955a, 119s, 148; Umetnost 1962, 97s, T. 32, Priloga E; Lucke, Frey 1962, 78, T. 47-51, 73.

Magdalenska gora, Preloge, grob 13/55 (Sliki 53 in 91)

49. Poškodovana situla s tremi figuralnimi frizi. Na prvem je v levo usmerjen sprevod s sedmimi možmi z ovalnimi čepicami, ki vodijo oz. spremljajo osem rastlinojedihi živali. Prepoznavni so kozorogi in jelen. Trije možje so za vodenje živali opremljeni z dvojnimi palicami, štirje pa so oboroženi s sekirami. Nad dvema živalima sta upodobljeni ptici ujeti. Na drugem frizu so proti desni upodobljeni naslednji motivi: na prestolu sedi mož z enojnim žezlom, za njim stojita moža, od katerih ima eden dolgo palico; možu na prestolu strežnica ponuja pijačo; dva moža stojita ob veliki posodi na nogi, eden od njiju iz nje zajema pijačo; mož na prestolu igra na trstenke, medtem ko mu služabnik ponuja pijačo, mož poleg pa dviguje roko k nosu; dva moža na prestolu in služabnica, ki enemu ponuja pijačo; oven s ptičem nad njim,

92. Kat. št. 51.

pred njim je mož s sekiro, za njim pa mož z dvojno palico; friz zaključuje mož na prestolu z žezlom. Na tretjem frizu je upodobljen proti desni usmerjen sprevod osmih rastlinojedih živali – štirih kozorogov in štirih košut. Šestim na hrbtu sedijo ptice – štiri vodne ptice, verjetno race, so na košutah, ptici ujadi pa na dveh kozorogih. Enemu kozorogu in eni košuti iz gobcev visita rastlinski vejici. Višina 19,5 cm.

Ostali grobni pridatki: v dvojnem skeletnem grobu so bili še bronasta čelada z nastavkoma za perjanico, bronasta pravokotna pasna spona, številni bronasti obročki in pasni jezički – deli pasne garniture, bronasta cista, štiri bronaste certoške fibule, bronasto žezlo, železna tulasta sekira, železna sulična ost, železen nož, železno šilo in dva koščena tulca.

Datacija: konec 6. oz. začetek 5. st. pr. n. št.

Naturhistorischesmuseum, Dunaj, inv.

št. 27550.

Literatura: Stare 1955a, 119s, 148, Priloga 2; Kromer, Gabrovec 1962, Y 45; Umetnost 1962, 99, T. 32, Priloga F; Lucke, Frey 1962, 71s, T. 34-35, 68; Tecco Hvala et al. 2004, 61s, T. 85: 17, Prilogi 4, 13.

Magdalenska gora, Preloge, grob 2/46 (Slika 57)

50. Pravokotna pasna spona s kavljem. Ob robu je okrašena z vrezanim prepletom in linijami iztolčenih pik, ki uokvirjajo osrednji figuralni motiv. Upodobljeni so trije prizori: na drevesu sedi ptica ujeta s kačo v kljunu, goli jezdec, ki vzpodbuja konja z bičem v roki, in gola dvobojevalca z ročkami, ki se borita za trofejo – čelado med njima. Dolžina 25,4 cm.

Ostali grobni pridatki: v moškem skeletnem grobu so bili še bronasti

93. Kat. št. 52.

kačasti fibuli, železni sulični osti, železna tulasta sekira in železen nož ter tri keramične posode z bronastimi pokrovi. Datacija: druga polovica 6. oz. začetek 5. st. pr. n. št.

Naturhistorischesmuseum, Dunaj, inv. št. 22962.

Literatura: Kromer, Gabrovec 1962, Y 44; Umetnost 1962, 102, T. 36; Lucke, Frey 1962, 76, T. 41-42; Frelj 1989, Tecco Hvala et al. 2004, 41s, T. 41: 1, Priloga 12A.

Vače, pasna spona (Sliki 58:1 in 92)

51. Pravokotna pasna spona s kavljem. V času uporabe je bila popravljena oz. na novo zakovičena. Ob robu je okrašena z vrezanimi linijami, prepletom in iztolčenimi bunčicami, ki uokvirjajo osrednji figuralni motiv: dvoboj konjenikov, za katerima na vsaki strani stoji po en bojevnik. Vsi so oboroženi s pari sulic, en konjenik in en pešak pa še dodatno s plavutastima sekirama. En konjenik in pešaka nosijo čelade, drugi konjenik pa je gologlav. Pešaka sta dodatno zaščitena z ovalnima ščitoma. Na desnem robu pasne spone je upodobljen mož s širokokrajnim klobukom, ki se ozira stran od osrednjega prizora. Dolžina 28,5 cm. Ostali grobni pridatki: v moškem skeletnem grobu je bil še železen enorezen meč v železni nožnici. Morda so h grobu sodili tudi bronasto bodalo in ostanki keramičnih posod. Datacija: konec 6. – 5. st. pr. n. št. Naturhistorischesmuseum, Dunaj, inv.

št. 40141.

Literatura: Umetnost 1962, 101, T. 35; Lucke, Frey 1962, 78s, T. 54-55.

Stična, pasna spona (Sliki 59 in 93)

52. Pravokotna pasna spona s kavljem. Ob robu je okrašena z vrezanim prepletom in vtolčenimi pikami, ki uokvirjajo osrednji figuralni motiv. Upodobljen je v desno usmerjen sprevod petnajstih mož in ženske na koncu. Na desni sta navpično postavljeno goveje rogove in velik pes ali volk, proti kateremu je sprevod obrnjen. Na levem delu spone sta upodobljeni tudi ptici ujeti: prva je na govejem rogovju med enajstimi in dvanajstim moškimi v sprevodu, druga pa za žensko zaključuje sprevod. Dolžina 26 cm. Grobna celota je neznana. Datacija: konec 6. – 5. st. pr. n. št. Museum für Ur- und Frühgeschichte, Berlin, inv. št. UE 6. Literatura: Lucke, Frey 1962, 71, T. 33; Gabrovec 1978, Sl. 8: 3; Teržan 1997, 665s, Abb. 10; Teržan 2001, 210s, Sl. 7.

Valična vas, deli situle (Slika 94)

53. Štirje fragmenti situle s figuralnimi upodobitvami moža s polkrožnim klobukom, moža, ki mu sledi nedoločljiva žival, dveh moških, obrnjenih drug proti drugemu in moža s parom sulic. Nad njim je upodobljen konjenik. Velikosti fragmentov 2,2 × 1,7, 1,8 × 4,2, 2,8 × 7 in 4,8 × 5 cm.

Slika 94. Kat. št. 53.

